

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií

**Současné názory na postavení
a funkci rodiny ve společnosti**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí diplomové práce:
PhDr. Geraldina Palovčíková, CSc.

Vypracovala:
Bc. Alena Prudilová

Brno 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně za použití uvedených pramenů

V Brně dne 27. března 2009

.....
Bc. Alena Prudilová

Poděkování

Děkuji PhDr. Geraldině Palovčíkové, CSc. za užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé diplomové práce.

V Brně dne 27. března 2009

Bc. Alena Prudilová

Obsah

Úvod	6
1 Historie rodiny.....	10
1.1 Vývoj rodiny a postavení ženy v pravěku a starověku.....	10
1.2 Žena evropského středověku	12
1.3 Postavení ženy v 19. století.....	15
1.4 Rodina a žena 20. století	17
1.5 Dílčí závěr	19
2 Rodina jako prostředí výchovy.....	20
2.1 Novodobá historie dětství a dospívání	21
2.2 Rodina jako společenská instituce	22
2.3 Společenské postavení rodiny	24
2.4 Rodinné vazby.....	25
2.5 Uplatňování disciplíny v rodině.....	27
2.6 Kvalita rodičovského dohledu.....	28
2.7 Dílčí závěr	29
3 Současná rodina.....	31
3.1 Podoba rodiny se mění.....	31
3.2 Dělbá rolí a vztahy mezi mužem a ženou.....	33
3.3 Vliv rodinné atmosféry na duševní zdraví.....	38
3.4 Dysfunkční rodina.....	40
3.5 Konflikty a psychické zátěže jako zdroj násilí v rodině	42
3.6 Dílčí závěr	45
4 Podmínky rodinného prostředí	46
4.1 Materiální podmínky.....	46
4.2 Psychologické podmínky.....	46
4.3 Kulturní podmínky.....	48
4.4 Dílčí závěr	52
5 Současná rodina	53
5.1 Demografické údaje.....	55
5.2 Ztráta komunikace.....	58
5.3 Rozvod a děti	60

5.4 Dílčí závěr	64
6 Názory na postavení a funkce rodiny ve společnosti.....	65
Závěr	77
Resumé.....	81
Anotace, Klíčová slova	82
Annotation, Key words	83
Použitá literatura	84

Úvod

Rodina má důležitý a primární význam pro formování osobnosti člověka. Začleňuje dítě do určitého způsobu života. Pokud hodnotíme jednotlivce, měli bychom přihlížet i k tomu, odkud přichází. Rodinné prostředí je závislé na rodičích, je dáno jejich osobnostními kvalitami, výchovateckými přístupy, vzájemnými vztahy a jejich společenskými a mravními postoji. Dítě, jako přirozený „produkt“ rodiny si má z rodinné výchovy především odnášet do života správný vztah a úctu k základním principům a hodnotám.

Prostředí je vše hmotné a společenské co dítě obklopuje, kde vyrůstá. Můžeme tento prostor měnit, zlepšovat, dávat dítěti co největší prostor a co nejvíce podnětů k jeho rozvoji. Na druhou stranu jsou i taková rodinná prostředí, která mohou jeho zdravý rozvoj brzdit a působit zcela opačně. Rodinné prostředí je to první, s čím se dítě v životě setkává, co na něj působí a má vliv na jeho pozdější začlenění do společnosti.

Dítě se neutváří samozřejmě jen prostředím, do kterého se narodí a ve kterém vyrůstá, nebo jen výchovou, které se mu dostává, ale na jeho vývoj mají vliv samozřejmě i vnitřní podmínky – vrozené předpoklady organismu, vlivy působící v průběhu těhotenství či v průběhu porodu. Můžeme tedy říci, že vývoj člověka je závislý jak na dědičných činitelích, tak vnějším prostředí a výchově. Vztah mezi nimi pak můžeme chápat asi takto: děti přicházejí na svět vybavené určitými možnostmi, na jejich základě se pak v daných podmínkách za jistého působení rozvíjí. A tady je hlavní úkol především pro rodiče, aby se snažily daný potenciál svého dítěte co nejvíce podpořit, tedy připravit podmínky pro rozvoj osobnosti dítěte a vhodným přístupem mu umožnit plně a co nejlépe se rozvíjet.

Rodina jako primární a formální skupina provází lidstvo odnepaměti. Prošla svým historickým vývojem stejně jako lidstvo samo. Všechny problémy, které byly a jsou ve společnosti, se vždy promítnou i v životě rodiny. Nejfrekventovanějšími problémy dnešní rodiny jsou – ztráta soudržnosti, komunikace, rozvodovost, výskyt patologických jevů v rodině a další.

Obecným cílem mé práce je zmapování a popis jednotlivých typů rodinných prostředí a to, do jaké míry mají vliv na výchovu dětí a dále formou průzkumu zmapování a popis postavení funkcí rodiny ve společnosti. V předložené práci se věnuji různým metodám a přístupům rodičů při výchově a vztahy mezi jejími jednotlivými členy, neboť to jsou základní faktory, kterými je právě rodinné prostředí tvořeno. Z hlediska dalšího vývoje a začleňování dětí do života má právě rodinné prostředí a výchovné působení rodičů primární postavení před dalšími skupinami a institucemi, se kterými se dítě dostává do kontaktu a které na něj začnou působit později. Rodina je významným prostředím, které by mělo sloužit jako citové zázemí, jako zdroj jistoty a bezpečí. Za velmi důležitý vztah v rodině považuji vztah mezi manžely, od kterého se pak vyvíjí celá komunikace v rodině, je jím ovlivněno klima rodinného prostředí. Jako velmi významnou vnímám také pozici ženy v rodinném prostředí. Mnohé z problémů týkajících se dnešní rodiny jsou odrazem dnešní společnosti a pohledu, kterým společnost na rodinu nahlíží. Za problémy v rodině ale nemůžeme vidět jen společnost a její uvolněnou morálku, ale musíme hledat viníky mezi konkrétními rodiči, v jejich názorech, postojích a případné nepřipravenosti a lehkomyšlnosti, s jakou mnohdy k zakládání svých vlastních rodin přistupují.

Specifickým cílem mé práce pak je analyzovat odbornou literaturu a provedené výzkumy v těchto pramenech prezentované, které se zabývají pozicí rodiny ve společnosti, popř. názory na pozici rodiny ve společnosti. Následně jsem si vytkla za cíl zhodnotit tyto závěry

na funkci rodiny v současné společnosti, důvody rozpadu rodiny, a důvody selhání rodinného působení na děti a jejich zdravý vývoj.

Ve své práci jsem se zaměřila zejména na popis rodiny jako společenskou jednotku plnící své základní funkce, její vývoj, výchovnou funkci, možnosti formování osobnosti člověka rodinným prostředím, strukturu rodinného prostředí, materiální a vztahové stránce, postavení jednotlivých členů rodiny apod. Důležitost přikládám pak, co se týká materiální a vztahové stránky rodinného prostředí, stránce vztahové, neboť pokud ta není kvalitní a nezabezpečuje dítěti pocit bezpečí, důvěry a radosti, má na vývoj dítěte daleko horší dopad, než skromné materiální vybavení.

Moje práce je převážně charakteru teoretického a tedy neobsahuje klasickou empirickou část ve smyslu provedení výzkumu. Vzhledem k zaměření a smyslu práce jsem nepokládala za reálně možné a fakticky proveditelné provádět výzkum na nějakém výzkumném vzorku a zjišťovat v tomto vzorku (ať by byl jakýkoli) jeho názory na současné postavení a funkci rodiny ve společnosti. Názory na funkci rodiny jsou obecně velmi rozdílné, přičemž vlivy ovlivňující názor respondentů na funkci rodiny ve společnosti může být ovlivněn velkým množstvím, předem neodhadnutelným množstvím vlivů. To jsem zjistila v rámci provedeného předvýzkumu. Těmito faktory byl zejména stupeň dosaženého vzdělání respondentů, věk, pohlaví, rodinný stav, sociální postavení, osobní zkušenosti respondentů (rozvod), atd. atd.

V případě provedení takového výzkumu by bylo nutno všechny tyto vlivy (a zřejmě i mnohé další) vzít v úvahu a identifikovat a následně pak i zohlednit při svém hodnocení. Takový výzkum není v možnostech jedince a vzhledem ke svému rozsahu by byl potřebný větší tým tak, aby výzkum nebyl pouze formální a dosahoval požadované validity a reliability.

Proto jsem přistoupila k průzkumu, který byl proveden na Odborném učilišti v Brně Slatině. Zde působí moje kamarádka z dětství, která mi přislíbila pomoci při distribuci dotazníku, kterým jsem zjišťovala názory studentů učiliště na postavení rodiny ve společnosti. Průzkumný vzorek jsem volila jako tři třídy posledního ročníku na učilišti. Moje kamarádka, která mi přislíbila pomoc dotazník nejen distribuovala, ale i vyčlenila čas vyučování na korektní a řádné vyplnění dotazníku. Proto jsem měla návratnost 100% rozdaných dotazníků a zajištěnu co možná nejvyšší validitu i reliabilitu shromážděných dat. Respondentů bylo celkem 86, z čehož bylo 47 chlapců a 39 dívek. Věk respondentů se pohyboval od 17 do 19 let. Cílem této průzkumné sondy bylo zmapovat a vytvořit vizi toho, jak rodinu jako instituci vnímají studenti odborného učiliště; tedy osoby na prahu dospělosti. Vnímání rodiny jako instituce a její pozice ve společnosti v jejich očích pak jistě předznamená vnímání rodiny ve společnosti v následujících letech.

Nezbývá než zkonstatovat, že se současná rodina potýká s mnoha problémy. Někteří odborníci dokonce hovoří o nestabilitě rodiny či dokonce o ztrátě tradiční funkce rodiny. Neměli bychom však nechat dopustit, aby např. vysoká zaměstnanost žen nebo třeba nárůst rozvodovosti či móda tzv. „singles“ ohrozila tradiční rodinu natolik, že by se stala minulostí.

1 Historie rodiny a pozice ženy v rodině a společnosti

V této části zcela jistě neobsáhnu celou historii vývoje rodiny, nicméně se pokusím tuto historii nastínit, zejména však ve spojitosti s postavením ženy v rodině. Byla to totiž právě žena, která byla tradičně ve společnosti spojována s rodinou a její existencí a pozicí ve společnosti. Pokusím se o stručné vystihnutí důležitých změn v jednotlivých etapách pozice rodina ve společnosti. Budu vycházet pouze z dostupných materiálů. Rodina jako základní jednotka společnosti existuje po celou dobu lidského společenství, i když v podobě různých sociálních útvarů. Její obraz je neustále přetvářen vývojovými etapami, kterými společnost prochází. Archeologie je jediným vědním oborem, jehož výzkumy a objevy mnohé napovídají o počátcích a vývoji rodiny a zápisy v kronikách nás částečně informují o postavení žen v tehdejších rodinách. Chceme-li postihnout vývoj rodiny, vývojové změny v postavení muže a především ženy, je nutné ohlédnout se hluboko do minulosti.

1.1 Vývoj rodiny a postavení ženy v pravěku a starověku

Určitá forma rodinného společenství se objevuje od dob pravěku, kdy společné soužití ve skupině – tlupě, pomohlo přežít a zajistit pokračování rodu. Je téměř jisté, že naši předkové v období pravěku žili v příbuzenských společenstvích a živili se lovem a sběrem plodů. Tradiční role muže spočívala v obstarávání obživy a ochránce rodu, role ženy pak v péči o potomky. Schopnosti, kterými příroda muže a ženy vybavila, jim víceméně role předurčila. Tato společenství se často stěhují za zdrojem obživy, proto se také předpokládá, že pravěké rodiny zřejmě nebyly příliš početné a mnohodětné. Jedním z důvodů, které svědčí o významném postavení ženy v pravěké době, jsou nálezy tzv. dlouhých domů, v nichž pravděpodobně žilo několik pokrevně příbuzných rodin. Za jediné období v historii, kdy žena měla výsostné

postavení ve společnosti, je podle archeologických výzkumů a nálezů považováno období matriarchátu, tj. vlády matky, respektive vlády ženy. Žena měla v daném společenství nedotknutelnou pozici. Role ženy zaujímala významnější a silnější postavení než později role muže v patriarchátu. Takové postavení ženy v pozdější společnosti nemělo obdoby. Lze usuzovat, že žena se těšila tomuto výsadnímu postavení kvůli schopnosti přivádět na svět nové potomky. Později se od tohoto uctívání ustoupilo. I v dnešní době se v některých oblastech můžeme setkat s přežívajícím matriarchátem, kde dědické právo přechází z matky na dceru, např. v Indonésii a na řeckém ostrově Karphátos.

Další zásadní vývojové změny přinesla tzv. neolitická revoluce kolem r. 8000 př. n. l. Rozvoj hospodářství se vzrůstající vyspělostí vědomostí, větší potřeba nástrojů a zbraní dostal do popředí muže. Tyto změny zapříčinily pád matriarchátu a nastolily patriarchát. Postupem času se vyvinula nová autonomní skupina – párová rodina, která již byla založena na vlastnění soukromého majetku a dědictví v mužské linii. Právo mateřské tím zaniklo a vzniklo právo otcovské. Nastalo období patriarchátu a v důsledku toho i změna v postavení ženy v rodině.

Starověká společnost byla již zcela založena na patriarchálním modelu. Byla to společnost Řeků a Římanů, kteří nejvíce ovlivnili vývoj v Evropě a jejichž vztah se promítnul do středověkých a pozdějších názorů evropské společnosti. Dominantní postavení muže v rodině stavělo ženu v tehdejší rodině do pozice služky svého muže. Žena i děti byly považovány za mužův majetek. Muž rozhodoval nejen o životě svých dětí, ale leckdy i o životě své ženy.

Tak tomu bylo např. ve staré antické Spartě. Zvláštnost v postavení žen ve Spartě vidíme v tom, že ženy žily odděleně od mužů. Rovněž jim nebylo dovoleno účastnit se veřejného života. Hlavní úkol spartské ženy spočíval v rození zdatných potomků. Na základě tohoto požadavku byla nejen pro chlapce, ale stejně i pro dívky stanovena přísná výchova,

především co se týká tělesné zdatnosti. Panovalo přesvědčení, že má-li žena rodit zdatné děti, musí být sama zdatná. Patřila sem ale i likvidace slabých, nemocných a přebytečných dětí, o které rozhodoval muž.¹ Období starověkého Řecka je historicky považováno za nejhorší období postavení ženy ve společnosti.

Naopak ve starém Římě byla rodina prohlášena za základní jednotku společnosti, v této návaznosti byla žena společensky vysoce vážená. O všeobecné úctě Římanů k ženám svědčí i řada ženských postav v římských dějinách, uváděných jako vzory mateřství, ženství a lásky. Na rozdíl od žen v klasickém Řecku se římské ženy účastnily veřejného života a prosazovaly se i v politickém životě. Bohaté Římanky mohly vést obchody a bylo jim umožněno spravovat svůj majetek. Dokonce k tomuto účelu mohly zaměstnávat správce. Také chudší ženy měly možnost pracovat v podobných profesích jako dnešní ženy.

1.2 Žena evropského středověku

Pohled na ženy evropského středověku se odvíjel a navazoval na vzory řeckých a římských filozofů, které měly na evropské křesťanské myslitele obrovský vliv, i když byly již ovlivňovány keltskými vlivy. Ve 4. století před Kristem největší filosof starověku Aristoteles tvrdil, že muž má od přírody převahu nad ženou a žena je mu podřízena. V 1. století před Kristem v podobném směru římský politik a řečník Cicero tvrdil, že žena v důsledku slabého ducha není schopna samostatného myšlení, a proto musí žít v poručnictví muže. Toto tvrzení posiluje ve 3. století našeho letopočtu i římský právník Ulpianus, který ještě přidává své tvrzení o neschopnosti ženy orientovat se v obchodních záležitostech.²

Získat věrohodné poznatky o rodině ve středověku je obtížné. Dostupné kronikářské zápisy svědčí o tom, že středověkou evropskou

¹ BUREŠOVÁ, J. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Praha: 2001, s. 26.

² LENDEROVÁ, M. et al. *Eva nejen v ráji/Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha: 2002, s. 13-14.

i slovanskou rodinu podle historie silně ovlivňovalo křesťanství. Křesťanství jako nejvlivnější ideologie evropského středověku, výrazně zasahovalo do života rodiny a určovalo pravidla rodinného soužití. Křesťanství žádalo trvalý manželský svazek. Prikazovalo, že manželství se nemá rozvádět a má být celoživotním naplněním. Hlavním úkolem křesťanské rodiny bylo zplodit děti. Už prvotní církve kodifikovala rodinné role. Ženy se měly podřídit mužům, muži neměli svým ženám ubližovat.

Středověká rodina se v mnohém podobala rodině antické. Běžné bylo soužití několika generací. Zahrnovalo široké příbuzenstvo, jejichž vztahy v té době byly pevným poutem. Trvá vedoucí postavení muže a podřízenost ženy. I když se o tom historie příliš nezmiňuje, podle postavení ženy se dá odhadnout i způsob zacházení s ženou ze strany muže. Podobu středověké rodiny ovlivňovaly také klimatické podmínky. Středověká rodina byla již usedlejší a orientována na zemědělskou práci. Velikost rodiny se rovněž odvíjela od toho, zda to byla rodina městská nebo venkovská. Venkovské rodiny byly početnější a příbuzenským složením pestřejší. Mimo to s rodinou žila i čeleď. Velikost městských rodin se odvíjela od majetkových poměrů.

Ke konci středověku docházelo, zvláště ve městech, k oddělování společného soužití se staršími generacemi.³ Středověké ženy byly zcela vyloučené z veřejného života. Rovněž podřízené postavení ženy v manželství, vzhledem k vyvíjejícímu se kanonickému právu, znevýhodňovalo její pozici. Bití žen ve středověku bylo muži považováno za běžnou formu tzv. výchovy k nápravě, závisující pouze na vůli muže, jak o tom svědčí prameny cizí i české provenience. Svědectví o fyzickém i psychickém strádání žen se naše současná generace dozvídá z historických zdrojů - literárních děl, písemných zápisů v kronikách či ústního tradování. Prameny uvádí, že fyzickému napadání v této době byly vystaveny ženy ze všech společenských

³ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993, s. 19-20.

skupin. Otázkou zůstává jak nutná taková „výchova“ byla a kde začínala hranice týrání a hrubého zacházení. Pro ilustraci uvedu: „*Jeden z mnoha případů z roku 1380, který je uvedený ve známém Vizitačním protokolu pražského arcijáhna z let 1379-1382. Podle něho měšťan Starého Města pražského Mařík, řečený Menkas, měl hodnou ženu, díky které získal majetek. Přesto ji každodenně bil a vyhrožoval smrtí. Nakonec ji tak ublížil, že sotva dýchala a přijala poslední pomazání.*“⁴

V této kapitole nelze opomenout zcela záporný přístup církve k ženě, který ji považoval za méněcennou a podřadnou bytost, zatíženou těžkým hříchem⁵. Tento negativní obraz ženy posilovali někteří církevní hodnostáři ještě radikálnějšími názory, které vyústily v následné pronásledování žen, v tzv. čarodějnických procesech. Hon na čarodějnice označují mnozí historici jako válku proti ženám, které podle jejich názoru ztělesňovaly zlo. Tento druh násilí jistě nepatří do kategorie domácího násilí, přesto vyjadřuje nadřazenost silnější skupiny vůči skupině slabší, tj. muži proti ženám.

Rodina se v průběhu staletí měnila tak, jak se měnila celá společnost. Zejména ženy začaly stále více usilovat o prosazení svého postavení jak ve společnosti, tak i uvnitř rodiny. Ve Francii se v 17. století začaly objevovat první známky feministického hnutí. Český feminismus dozrával ještě přibližně dvě století.

Postoj k ženám v 18. století definoval anglický esejist Richard Steele těmito slovy: „*Žena je dcera, sestra, družka a matka, pouhý přívěsek lidské rasy*“.⁶

⁴ LENDNEROVÁ, M. et al. *Eva nejen v ráji*. Praha: 2002, s. 25.

⁵ Upřesnění: podle náboženského výkladu Eva svou neposlušností ztratila svět.

⁶ LENDNEROVÁ, M. *K hříchu a modlitbě/Žena v minulém století*. Praha: 1999, s. 70.

1.3 Postavení ženy v 19. století

Po celá dlouhá staletí bylo ženám dovoleno pouze rodit děti a sloužit muži. Bylo jim bráněno ve vlastním rozhodování, nemohly volně nakládat se svým majetkem a ani se účastnit veřejného života. Žena svou hodnotu získala teprve vstupem do manželství. Není proto divu, že se usilovně snažily o změnu svého postavení a o to více se domáhaly účasti na veřejném dění a společenských aktivitách.

Samotná emancipace přišla do Čech ve srovnání se západní Evropou mnohem později. V první polovině 19. století mělo české emancipační hnutí, které se k nám pomalu dostávalo, humanistické a demokratické rysy. Důraz se kladl na vlastenectví, podporu kultury a osvěty, ale zejména na roli matky jako uvědomělé vlastenky vychovávající ve stejném duchu své děti.⁷

Ve druhé polovině 19. století již žádná z městských sociálních vrstev neodpovídala tradičnímu ideálu rodiny. Průmyslová revoluce postupně přenesla pracovní místo z rodiny do továrny. Muž přestal být jediným živitelem rodiny. Rostl počet žen podílejících se na ekonomickém zabezpečování rodiny. Prestiž muže začínala klesat a rozdíly mezi muži a ženami se vyrovnávaly. Vysoká pracovní zatíženost žen nebyla kompenzována žádnými výhodami, což mělo za důsledek vznik většího napětí v rodině a tlaku ženských hnutí.⁸

Nový způsob života výrazně zasáhl i do života mnohých venkovských rodin. Také venkovské ženy byly nuceny stále častěji se zapojovat do pracovního procesu na vylepšení ekonomické situace rodiny. Rodiny se proto z venkova přestěhovaly za prací do měst. Zvláště venkovské ženy musely podstoupit náročné změny ve svém životě. Nezbývalo jim než se přizpůsobit městskému způsobu života. Práce v továrně a starost o domácnost a rodinu je značně vyčerpávaly. Žádného ulehčení se jim

⁷ BUREŠOVÁ, J. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. 2001, s. 52.

⁸ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993, s. 25.

nedostalo, naopak často pracovaly za velmi špatných pracovních, hygienických a mzdových podmínek. Nadměrné pracovní zatížení a z toho pramenící fyzická vyčerpanost měla za následek někdy až nezvladatelné situace.

Je přirozené, že ženy pomalu začínaly docházet k poznání, že tradiční zachovávané přístupy k ženám jsou velmi nespravedlivé a nedostatečně oceňované. Byly přesvědčeny, že ženy mají stejné schopnosti jako muži, a proto neviděly důvod, proč by měly být hodnoceny jinak než muži. Myšlenka rovnocennosti a rovnoprávnosti se pro ně stala hybnou pákou v jejich dalším úsilí o prosazení této rovnosti. V jejich snahách ženy podporovaly i někteří muži. S první etapou ženské emancipace je spojeno jméno Karla Slavoje Amerlinga⁹, který usiloval o intelektuální povznesení ženy. Ženy tuto jeho podporu vítaly a jeho povzbuzování v jejich úsilí způsobilo, že si ženy uvědomily své postavení a své problémy jak v rodině, tak ve společnosti. Toto uvědomění vzbuzovalo v ženách další iniciativy a podněcovalo je k dalším usilovnějším aktivitám. Pro období 19. století je charakteristické zakládání dobročinných spolků, kterým začalo pozvolné prosazování žen ve společnosti. Nutno dodat, že jejich vlastní muži jim v těchto aktivitách poskytovali podporu a necítili se v žádném směru ohroženi. Naopak se domnívali, že angažování žen v těchto spolcích dostatečně naplní a uspokojí jejich představy po emancipačních tužbách, a kde najdou způsob své seberealizace. Spolky byly orientovány spíše na domácí práce či výchovu a péči o dítě. K prvním zakladatelkám českých ženských spolků se řadily takové osobnosti jako např. Žofie Podlipská, Marie Riegrová, Karolina Světlá, Eliška Krásnohorská.¹⁰

Naprostou ekonomickou závislostí na muži byla žena omezena i v jiných oblastech svého života. To se zcela jistě neztotožňovalo

⁹ Karel Slavoj Amerling, spisovatel, lékař, pedagog.

¹⁰ Žofie Podlipská, roz. Rottová, česká spisovatelka, překladatelka.

Marie Riegrová, roz. Palacká, filantropka, publicistka.

Karolina Světlá, vl.jm. Johanna Rottová, spisovatelka, zakladatelka Ženského výrobního spolku.

s jejími představami o osobním postavení v rodině. Emancipační snahy proto směřovaly k ekonomickému osamostatnění, jehož podmínkou bylo rovněž dosažení přístupu žen ke vzdělání. Domnívám se, že podstatou emancipačního hnutí nebylo odstranění úplné závislosti na muži, jak to některé extrémní ženské organizace vyjadřovaly svým negativním postojem k mužům, ale že šlo o ono ocenění jejich práce, o rovnoprávnější a spravedlivější přístup ve společnosti. Vždyť pracovní výkony žen nebyly o nic horší nežli výkony mužů. Navíc pečovaly o děti a domácnost, při níž se jim pomoci od svých manželů nedostávalo.

1.4 Rodina a žena 20. století

Novověká rodina procházela procesem zrovnoprávňování žen, který v podstatě dodnes není dokončen. Patriarchální rodina spěla k rozpadu. Na přelomu 19. a 20. století se bojovalo především o volební právo žen, které bylo ženám po první světové válce přiznáno, ale s mnoha podmínkami. Ústava z roku 1920 sice formálně zaručovala rovnoprávnost s muži, ale skutečnost byla jiná. Tyto změny sice přispěly k dalšímu posunu, přesto je však ženy nepovažovaly za dostačující.

Nastupující nová generace žen prosazovala své požadavky již s větší razancí. Vynaložené úsilí začalo přinášet první výsledky. Koncem 19. století a začátkem 20. století se ženy konečně vymanily z předsudků, které jim přisuzovaly pouze místo „u sporáku“. Získaly volební právo, pronikly takřka do všech profesí, mohly studovat, začaly pracovat v průmyslu. Pracovní podmínky i postavení ženy však byly daleko horší než u muže. A navíc práce v domácnosti je plně zatěžovaly. Lze předpokládat vznik konfliktů a partnerských sporů. To vše mělo za následek růst napětí v rodině a potažmo i ve společnosti. V důsledku toho začal intenzivně sílit tlak žen, žádajících o pokračování zrovnoprávňování. Jen stěží si dnešní ženy

umí představit zvládání zaměstnání a domácích prací bez technických vymožeností.

Ženy si v podstatě nepřály nic jiného než uznání rovnosti v partnerském vztahu, možnosti vyslovení svých názorů a uplatnění svých práv ve všech sférách společenského života. Velkým příznivcem a podporovatelem žen v jejich úsilí byl také první československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk. Ve svém díle *Otázka sociální* se zabývá ženskou a mužskou problematikou. Jeho tvrzení, že: „*Otázka ženská - je otázkou mužskou, otázka mužská – je otázkou ženskou*“, platí dodnes.¹¹

Další vývojová etapa společnosti - éra socialismu postavení ženy příliš dopředu neposunula ani nevytvořila lepší podmínky pro její život. Ženy studovaly, chodily do zaměstnání, staraly se chod domácnosti a výchovu dětí v každodenním neměnném kolotoči. Ženy sice dosáhly mnohé ze svých požadavků, rovné šance na zaměstnání a možnosti seberealizace, ale za cenu ochuzení času pro rodinu.

Teprve společenské změny koncem 20. století umožnily ženám další posun v jejich postavení, jak ve společnosti, tak v rodině. Nové možnosti nabízely ženám široké spektrum seberealizace i společenského uplatnění. Možnost podnikání přinesla ženám dříve nepoznané možnosti. Některé ženy tato podnikatelská aktivita zcela pohltila a zájem o rodinu se posunul mimo její zájem. To neznamená, že by se o rodinu přestala starat, ale zcela nepochybně se odráží v péči o domácnost, v nedostatku času věnovaného dětem a společným zájmům rodiny. To se týká rovněž mužů. Ženská zaměstnanost je však pro větší část rodin ekonomickou nutností. I tady se v současnosti setkáváme se sociální nerovností mezi muži a ženami, ať již při samotném hledání zaměstnání nebo při finančním ohodnocení za práci.

¹¹ LENDNEROVÁ, M. *K hříchu a modlitbě/Žena v minulém století*. Praha: 1999, s. 229.

1.5 Dílčí závěr

Ženské problematice byla v České republice až do konce minulého století věnována malá pozornost. Historici se jen okrajově dotýkali ženských a rodinných otázek v rámci historie. Dějiny ženy jako takové vlastně neexistují. Teprve v posledních dvou až třech desetiletích dvacátého století celosvětově vzrostl zájem o dějiny žen z nejrůznějších aspektů i časového prostoru. O ženskou problematiku se začaly zajímat také i jiné než historické vědy, patří k nim např. sociologie, kulturní historie, právní věda, lékařství.

V České republice se těmto otázkám věnuje několik žen¹², autorek děl, které mě zaujaly a z nichž jsem čerpala pro svou práci, a které uvádím v následné bibliografii. K institucím zabývajícím se gender studii patří např. pražská Nadace Open Society Fund a Centrum pro Gender Studies. Pojem „gender history“ byl přejet z anglického termínu označujícího jako „rodová historie“.

¹² PhDr. Jana Burešová, CSc., vysokoškolská učitelka na Univerzitě Palackého v Olomouci.
Doc.PhDr. Milena Lenderová, CSc., Historický ústav v Českých Budějovicích.
PhDr. Hana Maříková, absolventka FF UK, Sociologický ústav AV ČR.

2 Rodina jako prostředí výchovy

Rodina je základní sociální jednotkou, ve které žije většina občanů a ve které jedinec nachází uspokojení svých základních potřeb. Rodina poskytuje místo pro trávení volných chvil, prostor pro osobní štěstí, a také slouží k osvojení základů sociálního chování. V rodině se utvářejí jeho představy a pojmy světonázorové, politické a morální, pracovní a estetické, které se postupně přetavují v jeho názory a přesvědčení promítající se do jeho každodenního chování.

Současná společnost oprávněně očekává od rodiny pozitivní přínos z hlediska mnohostranného rozvoje základních osobnostních kvalit všech jejích členů. Rodina totiž není, jak se někdy zjednodušeně soudí, jenom místem, na kterém se uskutečňuje výchova dorůstající generace. Svými vlivy působí rodina na utváření lidského profilu všech svých členů. Soužitím v rodině se všichni její členové, ať si již uvědomují či nikoliv, dále rozvíjejí, přetvářejí a proměňují. Podcenit tuto socializační funkci rodiny ve vztahu ke všem jejím členům a to často příslušníkům několika generací, znamená opomenout jeden z rozhodujících článků, který rozvíjí osobnostní kvality současného občana.

Rodinná výchova je jedním z nejdůležitějších faktorů, která má určující význam při formování osobnosti mladého člověka a pro jeho mravní vývoj. Mladý člověk si má z rodinné výchovy především odnášet do života správný vztah a úctu k základním principům a hodnotám. Neplní-li rodinná výchova takovou funkci, pak jsou dány větší předpoklady například pro vznik kriminogenního prostředí. Soudí se, že výchova v rodině, a to v nejranějším věku v mnohém předurčuje celý proces včleňování mladého člověka do společnosti a její kultury.

2.1 Novodobá historie dětství a dospívání

Až do historicky nedávné doby, tj. do středověku, se v naší civilizaci přecházelo z dětství do dospělosti naráz, podobně jako v předindustriálních kulturách. Dětství do té doby nebylo obdobím, během něhož by člověk měl zvláštní potřeby a zvláštní privilegia. Před formálním dosažením dospělosti už stejně byl „malým dospělým“, pracoval a podílel se prakticky na všech činnostech dospělých lidí.

Vzhledem k vysoké úmrtnosti dětí a mnohem většímu počtu dětí v rodinách nebyly v nedávné minulosti děti považovány za bytosti hodné tak velkých citových investic jako dnes, kdy se jich rodí v evropských zemích stále méně, ale mnohem více jich přežívá do dospělosti. Proti začátku 20. století klesl počet dětí v populaci západoevropských zemí zhruba na polovinu a na druhé straně úmrtnost dětí klesla ve většině evropských zemí několikanásobně.

Na přelomu 19. a 20. století byla desetihodinová tovární i zemědělská práce dětí běžným zjevem, nad nímž se pozastavovali jen sociálně nejcitlivější pozorovatelé – dítě bylo považováno za stejnou pracovní sílu jako dospělý. Změnou radikálně ovlivňující osudy všech dalších generací dětí bylo zavedení *povinné školní docházky*, k němuž docházelo souběžně s *industrializací* a s velkým pohybem obyvatelstva z vesnic do měst ve druhé polovině 18. století. Školy byly až na výjimky financovány státem, který tak rodinám přebral jejich odpovědnost za přípravu dětí na budoucí profesi. Ve 20. století ještě přibyla *kolektivní zařízení pro předškolní děti* – jesle a mateřské školy, což dále snížilo počet let, po něž jsou děti v péči rodiny.

Děti se dnes ve vyspělých evropských státech velmi brzy dostávají do péče organizací, jež v lecčem napodobují organizace dospělých pro dospělé. Děti v těchto zemích navštěvují kromě škol ještě různé mimoškolní „zájmové kroužky“, organizované rovněž dospělými.

Celková doba, kterou děti tráví v péči organizací během dne, je pak téměř stejná jako doba, již v zaměstnání tráví jejich rodiče pracující na plný úvazek.

Sociální kontrola dětí prostřednictvím specializovaných institucí tedy narůstá. Neorganizovaného času dětí se zmocňují média, mezi nimi především televize a v současné době také počítače a internet.

2.2 Rodina jako společenská instituce

Evropská společnost – a sní i rodina – přechází u období industriálního do období *postindustriálního*. Ženy se emancipují, vstupují v historicky nevídané míře na trh práce, což mění jejich chuť a možnost angažovat se v tradiční ženské roli v rodině – v roli hospodyně a vychovatelky dětí. Ženy se začínají uplatňovat i v politice a ve veřejné sféře. Toto jejich tíhnutí se dostává do konfliktu s potřebami dítěte a s tradičně nízkou ochotou mužů participovat na výchově dětí a na provozu domácnosti.

Tradiční pojítka rodiny ztrácejí na významu. Nejcennějším vkladem rodičů do nové generace již není majetek, ani společenská privilegia, jako tomu bylo v době industriální, ale stává se jím vzdělání.

Už v počátcích industriální doby přebraly vzdělávání dětí od rodiny specializované instituce. V postindustriální, informační době se jednak doba vzdělávání prodloužila, vzdělávání se stalo prakticky celoživotní záležitostí, jednak se vysoce specializovalo. Rodiny vyvíjejí velký tlak na děti, aby se náležitě vzdělávaly. Vzdělávací programy jen s velkými potížemi udržují krok s překotným vývojem vědy a techniky. Děti jsou připravovány na stav společnosti, který je čím dál tím obtížnější předpovědět. Přesto děti již v některých dovednostech (zejména spojených s počítačovou technikou) předbíhají svoje rodiče a stávají se pro ně autoritou.

Zdrojem oprávněných obav je slábnoucí *vazba mezi rodičovstvím a partnerstvím* příznačná pro všechny postindustriální společnosti. Děti vychovávané jen jedním z rodičů (ve všech zemích jsou to ve zdrcující většině matky) mají podle mezinárodních srovnávacích studií, jež jsou dnes k dispozici, o něco horší výsledky ve škole, víc zdravotních a psychických problémů a také více střetů se zákonem než děti ze srovnatelné socioekonomické vrstvy, které vyrůstají s oběma rodiči. Přítomnost otce v rodině soudobý výzkum jasně ukazuje jako faktor, který brání delikvenci syna. Chlapci žijící ve společné domácnosti s vlastním otcem mají významně menší sklon přestupovat meze zákona než chlapci žijící bez otce či s nevlastním otcem.

Dalším makrospolečenským trendem je přebírání téměř všech dřívějších kompetencí rodiny *korporativními subjekty* – státem, jeho organizacemi, případně i organizacemi nestátními. Postmoderní sociální stát se nenápadně stává obrovskou náhradní rodinou všech občanů. Dnes leckterý evropský stát svou politikou sociálních dávek činí z výchovy dětí jedním rodičem ekonomicky zajímavější projekt, než jakým je finanční zajišťování úplné rodiny, v níž s dětmi žijí oba rodiče. Stát a různé organizace mají ve srovnání s rodinou ovšem tu nevýhodu, že se k němu staví – stejně jako každá jiná instituce – neosobně, byrokraticky, pouze z jednoho aspektu.

Tradiční dvougenerační rodina odpovídající industriální fázi vývoje městské společnosti je na ústupu. Místo ní vznikají nové typy rodin, jež jsou fragmentárnější, přesto však většinou jsou schopny hlavní funkce rodiny zastávat. Těmito funkcemi i nadále zůstávají *výchova malých dětí* a srovnání s minulostí o něco slabší *ekonomická* i *vztahová solidarita*. Rodin špatně funkčních však bude v evropských zemích nevyhnutelně přibývat a nevyhnutelně bude ještě sílit tlak na to, aby jejich funkce přebíraly státní orgány, případně i jiné subjekty. Postindustriální společnost totiž má jen velmi omezené možnosti,

jak vynutit na rodičích upřednostňujících své zájmy před zájmy dětí řádné plnění rodičovských povinností.

2.3 Společenské postavení rodiny

Od počátku 20. století tradovaný vztah mezi příslušností rodiny k určitým společenským vrstvám a delikventnímu chování dětí z těchto rodin se v moderní době dá potvrdit výzkumnými daty jen pro skupiny ležící na okrajích sociálního spektra. Ještě ve čtyřicátých a padesátých letech platilo, že zdrcující většina delikventně jednajících mladých lidí pochází z nejchudších a nejméně vzdělaných rodin. Novinkou poválečného vývoje je markantní zvyšování kriminality dětí ze středních vrstev, a zvláště překvapivé je navýšení počtu kriminálně jednající mládeže z nejlépe situovaných vrstev. Nicméně ve všech šetřeních tohoto faktoru se stále ukazují jako nejpříznivější živná půda kriminálního chování mládeže nejnižší vrstvy společnosti, vrstvy lidí bez kvalifikace nebo s nejnižší kvalifikací, vrstvy, v nichž je největší chudoba a nejvyšší nezaměstnanost. Novodobé přelévání kriminality i do společensky lépe situovaných rodin se dá interpretovat jako následek klesajícího vlivu rodiny na chování dospívajících dětí ve všech společenských vrstvách.

I v dobře situovaných rodinách se vyskytují případy vysloveného nezájmu a nepřátelství rodičů vůči dítěti. Specifikem těchto rodin je, že rodičovské postoje vůči dítěti nepříznivé jsou zde lépe maskovány a jsou paradoxně hůře ovlivnitelné ze strany kohokoli, kdo by se ve prospěch dítěte chtěl angažovat, než v rodinách sociálně slabších.

Známý americký psychiatr Scott-Peck¹³ podává ve své knize zabývající se psychologií lidského zla dvě obšírné kazuistiky delikventního chování dospívajících, které interpretuje jako logickou reakci na skrytě

¹³ Srov. SCOTT-PECK, M. *Nevyšlapanou cestou*. Praha: Argo, 2002.

nepřátelský postoj rodičů ve zdánlivě fungujících a ekonomicky dobře zajištěných rodinách. Příslušnost rodiny ke společenské vrstvě je ovšem znak, který může souviset s osobnostními kompetencemi rodičů, se způsobem jejich chování mimo rodinu a v ní. Statistický vztah tohoto znaku ke kriminalitě mládeže je slabý, výrazně slabší než proměnné popisující kvality vztahu mezi rodiči a jejich dítětem.

2.4 Rodinné vazby

Kvalita vazby mezi dítětem a matkou, později i mezi dítětem a otcem a dítětem a dalšími členy rodiny, je klíčovým činitelem osobnostního vývoje. Vrozeným základem pevné vazby mezi osobami v rodině je tzv. *vazbové chování*, pozorovatelné i u zvířat. Studiu vazby se od padesátých let věnovala řada badatelů, z nichž nejznámější jen John Bowlby, který působil na Tavistocké klinice v Londýně.¹⁴

Nejmocnější instinkt novorozeného mláděte je, podle Bowlbyho, hledání ochrany u nejbližšího dospělého – mládě chce být u něj co nejbližší, cítí úzkost, když ho nemá na blízku. Matka svým chováním hned od porodu zrcadlí chování dítěte a také ono zrcadlí matčino chování.

Pokud rodič nedokáže (a to opakovaně) přiměřeně reagovat na dětskou potřebu bezpečí, dítě si o něm vytváří představu, kterou pak může zobecnit i na jiné lidi. Dítě si nevytvoří „základní důvěru“ k dospělému; svou neuspokojenou potřebu vazby pak zdůrazňuje zesilováním emočních projevů (*ambivalentní vazba* čili vazba s dvojnásobným postojem k rodičovské postavě, v němž na povrchu převládá závislost), nebo ji naopak potlačuje a stylizuje se úlohy nezávislého jedince (*vyhýbavá vazba*, která je doprovázena staženým chováním). Tento vzorec chování je příznačný pro děti zneužívané a týrané.

¹⁴ BOWLBY, J. *Maternal Care and Mental Health*. London, 1986.

Druh vazby se dá testovat reakcí dítěte na odchod matky z místnosti, v níž zůstává s dítětem jen další, cizí osoba, a zejména reakcí dítěte na pozdější návrat matky do místnosti. Bylo také potvrzeno, že způsob, jakým se matka váže na své dítě, má vztah ke způsobu, jakým se k ní vázala její matka.

Kvalita vazby se dá předpovědět podle postoje matky k dítěti ještě nenarozenému, zjistitelného jednoduchým dotazníkovým šetřením. Ze strany matky může ztížit vytvoření pevné vazby na dítě komplikované těhotenství, obtížný porod, separace hned po porodu (obvyklá u nedonošených dětí) i separace v prvních šesti měsících po narození dítěte (častá u dětí nemocných a postižených) a nemoc matky v průběhu prvního roku života dítěte. Děti matek, jejichž vztah k dítěti byl uvedenými činiteli komplikován, mají obecně významně vyšší pravděpodobnost, že budou matkou v pozdější době zanedbávány a týrány. Komplikované těhotenství a komplikovaný porod již byly s úspěchem použity jako predikátory kriminálního chování dítěte.

Studie delikventně jednajících mladistvých založené na jejich popisu *rodinného prostředí* ukazují rodinné prostředí přestupníků zákona jako chladné, s minimem rodičovského zájmu o děti. Rodiče jsou dětmi charakterizováni jako pasivní či odmítaví, nezainteresovaní na potřebách dítěte. V takových rodinách je pravděpodobnější, že se u dítěte vyvine některý z výše zmíněných druhů nejisté vazby k rodiči, a tím pádem i ke světu dospělých. Častěji asi půjde o vazbu vyhybavou (která je příznačná pro děti rodičů, již se cítí nároky dětí přetíženy) a dezorganizovanou (pro niž vytváří půdu agresivní odmítání dítěte, těžké tělesné trestání, eventuálně sexuální zneužívání a přetěžování dítěte dospělými odpovědnostmi).

Zvláštní kategorii tvoří děti, které rodinné prostředí vůbec nepoznaly. Byly vychovávány v *kolektivních institučních zařízeních*; obvykle prošly celou sérií náhradních domovů. Tyto v pravém slova smyslu

deprivované děti mají nejen oslabenou schopnost navazovat vztahy a nalézat v nich uspokojení, mají i oslabený smysl pro „civilní“ realitu. Jejich delikventní chování během dospívání a časně dospělosti může být projevem naivity a „vrstevnického“ vidění světa, které neměly možnost korigovat v dlouhodobém vztahu k respektovanému dospělému a také ve vztahu k mimoústavním institucím. Jejich adaptace na ústav je samozřejmě lepší než adaptace na samostatný život mimo ústav; proto pro ně může být vazba i vězení vlastně známým prostředím, které nevědomky upřednostňují před náročnou samostatností života na svobodě.

2.5 Uplatňování disciplíny v rodině

Dospívající, který nedokáže dodržovat společenské normy, byl pravděpodobně rodiči špatně trénován ve smyslu *vnitřní disciplíny*. Dlouhodobými výzkumy je dnes dostatečně potvrzeno, že v rodinách delikventně se chovajících adolescentů se rodiče méně starají o vytvoření zábran v asociálním chování dětí nebo je jejich výchovný styl nekonzistentní – jednou dítě za přestupek trestají vehementně, jindy ho za totéž netrestají.

Také příliš tvrdá disciplína zahrnující agresivní chování rodiče k dítěti je častější v rodinách, v nichž se děti chovají delikventně. Dítě se v takové rodině učí agresivitě jako dovolenému způsobu chování. Časté a drastické tělesné tresty jsou vždycky málo účinné, dítě se rodiči vnitřně vzdaluje, předstírá, lže a manipuluje, aby se tvrdému trestu vyhnulo. Tím jsou paradoxně posilovány způsoby chování, kterým má výchova bránit. Všechny popsané nedostatky v uplatňování rodičovské disciplíny prokazatelně předcházejí delikventnímu chování dětí a probíhají také souběžně s ním.

Zvláštním případem je *neuvědomělé rodičovské povzbuzování dítěte do delikventního chování* popsané už v padesátých letech Szurkem

a Johnsonovou.¹⁵ V takových rodinách rodič prostřednictvím dítěte uspokojuje svoje mimovědomé přání. Bývá to častěji matka – pro dítě důležitější rodič, která nenápadně povzbuzuje dítě k chování, jež mu naoko zakazuje nebo schvaluje. Dítě se totiž identifikuje nejen s tím, jak se rodič chová; dítě se ztotožňuje i se skrytějšími sklony a přáními dospělého, jež dokáže vycítit z nepatrných náznaků. Rodič své skryté přání může sdělovat opominutím, nedůsledností, tolerancí, protikladnými instrukcemi, které obsahují pro cizího pozorovatele nerozluštitelný interpretační klíč. Výsledek tohoto procesu nazývají psychoanalyticky zaměření autoři *mezery v superegu*. Superego dítěte čili jeho svědomí se vyvíjí náležitě, ale v jednom nebo v několika málo ohledech je nedostatečné – něco, co by mělo být zakázané, považuje za dovolené.

2.6 Kvalita rodičovského dohledu

Dohled (monitoring) je další parametr rodičovského chování, který má prokazatelnou souvislost se souběžným nebo pozdějším delikventním chováním dítěte. Míří se jím míra rodičovské informovanosti o tom, co dítě dělá ve volném čase, s jakými kamarády se stýká, kde se zdržuje, když není doma, kdy se vrací domů, v jakém stavu atp. Ukazatele kvantifikující rodičovský dohled mají ve většině longitudinálních studií vztah k predelikventnímu nebo delikventnímu chování. Čím hůře rodiče monitorují své dítě, tím je, podle studií shrnutých v práci Siegla a Senny¹⁶ (1987), větší pravděpodobnost, že se dítě dopustí trestného činu, že se trestného činu dopustí v časném věku, že jej nebude opakovat a že půjde o závažný trestný čin.

Rizikovým faktorem pro dítě je nepochybně i *nepřítomnost rodičovské postavy v rodině*. V rodině delikventně se chovajících mladých lidí

¹⁵ Dále viz. VYKOPALOVÁ, H. *Sociálně patologické jevy v současné společnosti*. Zlín: 2001

¹⁶ SIEGEL, L. J., SENNA, J. J. *Juvenile Delinquency: theory, practice and law*. St. Paul: West publishing company, 1988.

chybí nejčastěji otec, a to vinou rozvodu nebo kvůli tomu, že s matkou dítěte nikdy nezačal žít. Chlapec pak postrádá vzor, s nímž by se mohl identifikovat, děvče postrádá model mužského chování, děti obojího pohlaví postrádají druhý (specifický) zdroj opory a druhou (specifickou) autoritu. Také matka dětí je více zatížena nároky výchovy než matka, která děti vychovává společně s manželem. Přítomnost nevlastního otce v rodině může být pro děti komplikací i přínosem.

Rodič, který se chová delikventně, nadměrně pije, bere drogy, je často nezaměstnaný nebo má podobné projevy „*sociální nepřizpůsobivosti*“, také zvyšuje pravděpodobnost, že dítě bude během dospívání přestupovat meze zákona. Takový rodič má deficit ne-li ve všech, pak ve většině sfér svého působení na dítě.

2.7 Dílčí závěr

V předchozí kapitole jsem popsala jednak historii rodiny jako společenské instituce, přičemž byla zdůrazněna společenská funkce rodiny a společenské postavení rodiny ve společnosti. Jako velmi důležitá však byla zdůrazněna jak role rodiny ve společnosti, tak vnitřní funkce rodiny. Mimo obecně známou funkci ekonomickou a emocionální bylo poukázáno na výchovnou funkci rodiny a nezastupitelnost existence funkčních rodinných vazeb a zajištění disciplíny v rodině. Těmito činnostmi rodiny, které lze obecně nazvat jako funkce socializační, získávají (zejména) děti vztah ke společnosti mimo rodinu, a to zejména vztah k autoritě. Děti získávají též sociální vzory ve své referenční rodině pro svoji rodinu prokreační – tedy pro svoji budoucí rodinu, kterou budou v dospělosti budovat.

Závěrem této kapitoly lze konstatovat, že kompletní rodina je i přes měnící se funkce klasické struktury rodiny je v současné postindustriální době jiná, resp. nabývá jiných podob než před např. několika sty lety, nicméně je nutno zkonstatovat, že kvalita

rodičovského dohledu a funkce kompletní rodiny je pro výchovu dětí a jejich socializaci zcela nezastupitelná.

3 Současná rodina

*„Rodina je základní společenskou jednotkou i z důvodů zajišťování dalších než pouze materiálních potřeb svým členům. Jsou to především potřeby vazbové, které mají silný emociální akcent. Kvalita vazeb mezi členy rodiny určuje další rozvoj těchto interaktivních vztahů nejen k sobě navzájem, ale i ve vztahu k vnějšímu světu a ovlivňuje další chování ostatních členů rodiny“.*¹⁷ Důležitost rodiny dokumentuje i vyhlášení roku 1994 Mezinárodním rokem rodiny.

3.1 Podoba rodiny se mění

Tradiční model úplné rodiny tvořené rodiči, dětmi případně prarodiči přetrvává celá staletí a ani dnes neztrácí na své klíčovém významu, zejména při výchově nové generace. V tom je stále nezastupitelná. Česká rodina v současné době stále prochází značnými změnami. Stále častěji je nucena reagovat na neustále se měnící vnější společenské a ekonomické podmínky. Modernizační posun je viditelný spíše v oblasti ekonomické a sociální, kde dochází mnohdy k velkým společenským rozdílům, na jedné straně vysoká životní úroveň a jinde propad až na hranici chudoby. Řada rodin tuto adaptaci na nové podmínky nezvládá. Současná rodina je rodinou spotřební. Množství lákavého zboží si mnohé z rodin nemohou dovolit. Obzvláště dětem se těžko vysvětluje, proč jim rodiče nemohou koupit to, čeho mají jiné děti nadbytek. Tyto a další existenční problémy se začínají projevovat v rodinných konfliktech se stále častějšími agresivními prvky v chování. Současně dochází ke změnám vnitřní struktury rodiny. Změny se týkají spíše velikosti rodiny, současná rodina se zmenšuje.

Transformace, která provází současnou rodinu, přináší zásadní změny v jejím životě - větší aktivitu a pracovní nasazení žen v pracovní sféře,

¹⁷ VYKOPALOVÁ, H. *Sociálně patologické jevy v současné společnosti*. Zlín: 2001, s. 27.

ústup významu instituce manželství a rozšíření nesezdaných manželství má současně za důsledek negativní odraz v rostoucím počtu rozvodovosti a s tím související stoupající počet neúplných rodin tvořených často jen jedním rodičem. Stále více se prosazují zájmy jednotlivce před zájmy kolektivu, v tomto případě na úkor rodiny.

Stále více mladých lidí v současné době upřednostňuje volné nezávazné vztahy před jistým trvalým zázemím, které nabízí manželství, ale kterým jsou svazováni do konkrétních společenských rolí. V důsledku toho žije stále větší počet lidí bez partnera. Dnešní rodina proto přestává být tradičním modelem a typickou ekonomickou jednotkou, tvořenou manželským párem a dětmi, ale je tvořena párem jednotlivců žijících ve volném svazku. V takovém modelu pak často chybí vzor pro manželství, mateřství a otcovství. Tato soužití nemívají pevný základ a častěji se rozpadají v důsledku odlišných zájmů partnerů a v sobeckém prosazování vlastních zájmů na úkor rodinných.

I když většina mladých lidí si představuje svou rodinu podle klasického modelu, je v současnosti běžnější zakládání rodin bez pevného svazku, tj. bez uzavření sňatku. Odklon od rodiny založené na manželství je zcela zřejmý. Neobvyklým nárůstem počtu jedinců, kteří volí relativně pohodlný život svobodného muže nebo svobodné ženy, se snižuje sňatečnost nebo alespoň odsun na později. Domnívám se, že tento stav je ovlivněn touhou po ekonomickém osamostatnění, seberealizaci a také vyšším sebevědomím žen, které se ve volném svazku necítí tak „svázané“, muži proto nemohou přistupovat k ženě majetnický. Rovněž tak některým mužům více vyhovuje tento způsob volného soužití. Složitost tohoto jevu vidím ve skloubení individuálních zájmů rodiny tak, aby byly s požadavkem doby „být svobodný ve své rodině“.

Tyto projevy lze považovat za známky určité krize současné rodiny. Je to pochopitelné, neboť rodina se navíc často dostává do obtížných situací, na které není psychicky připravena, a které jen s obtížemi zvládá. Jedním z negativních faktorů vzniklých problémů je nedostatek

společně tráveného volného času pramenící většinou z mimořádně vysokého pracovního nasazení. Tento stav se následně odráží ve špatné komunikaci mezi partnery, ale i mezi rodiči a dětmi. Více volnosti i více demokratických prvků při výchově dětí zavedených v rodině mnohdy ztěžují vzniklé situace. Život rodiny v české společnosti se od základu změnil. Téměř ze dne na den proběhly změny ve všech oblastech našeho života – zdražování, obava ze ztráty zaměstnání, daňová reforma a další. Rodina se potýká s řadou problémů, dochází ke krizím a neúspěšně čelí konfliktům. Na to vše nebyly naše rodiny připraveny, a tak se veškeré vzniklé problémy spojené s touto transformací podepisují na našem životě.

3.2 Dělbba rolí a vztahy mezi mužem a ženou

Nové společenské změny a nastartované porevoluční procesy výrazně zasáhly do života nejen celé rodiny, ale i muže a ženy jako jednotlivce. Často se velmi významně změnilo společenské postavení rodiny na společenské příčce ve směru nahoru, ale i dolů. Vznikly nové kategorie domácností z hlediska výše finančních příjmů a vlastnictví majetku. To vše v současnosti vyjadřuje určitou životní úroveň rodiny. Nedostatek finančních prostředků a nemožnost pokrytí výdajů spojených s chodem domácnosti pak snadno vyvolává deprivacní pocity uvnitř rodiny. Nedostatečný příjem muže a problémy spojené s finančním zajištěním rodiny se tak promítají i do vztahu muže a ženy, jako i nerovné profesní postavení a vyšší příjmy ženy oproti příjmu muže mohou být zdrojem vážných rodinných konfliktů.

Problémy vyvstávají v době, kdy zejména zaměstnaná žena, především v tzv. dvoukariérových rodinách, nezvládá skloubit zaměstnání s péčí o domácnost a děti. Ženy, které více než jiné ženy věnují svému povolání většinu času, vyžadují od svých partnerů spoluúčast a odpovědnost na vedení domácnosti. Přestože žena v našich podmínkách dosahuje stále daleko nižšího příjmu než muž, je její

příjem pro udržení určité životní úrovně rodiny nezbytný. Nutnost ženy podílet se na finančním zabezpečení rodiny si vyžaduje nový přístup k rozdělení rolí v rodině nebo alespoň vyšší podíl participace mužů na domácích pracích.¹⁸

Muži a ženy se i přes veškeré společenské změny víceméně chovají podle tradičního rozdělení mužských a ženských rolí. Novým trendům genderového rozdělení rolí se partneři přizpůsobují jen opatrně. Preferují ten model soužití, který je jim bližší – ženám vyhovuje spíše rovnostářský a mužům, jak jinak, patriarchální. Mnozí muži se jen velmi těžko vzdávají své tradiční role v rodině, a proto také dosti často vzniká mezi partnery napětí a rozpory, které škodí vzájemným vztahům.

Vrozené biologické vlastnosti předurčovaly mužům i ženám jejich role – muži ochrannou a živitelskou a ženě péči o rodinu. V minulosti tyto role naplňovaly představy společnosti a muži i ženy je tak přijímali. Dnes jsou představy zcela odlišné.

V dnešní moderní společnosti se kladou na muže větší nároky především ve směru větší aktivity při zajišťování chodu domácnosti. Na druhé straně se očekává od žen vyšší výkonnost, nezávislost, odolnost vůči stresu apod. Výchovným působením se společnost snaží co nejvíce těmto představám přiblížit.

Otázkou zůstává, do jaké míry se dají výchovným působením mužské a ženské vrozené rozdíly změnit, aby nedošlo k rozkladu rodiny a k poženštění muže a naopak.

¹⁸ MAŘÍKOVÁ, H. *Proměny současné české rodiny/Rodina-gender-stratifikace/*. Praha: 2000, s. 142-144.

Je zajímavé porovnat některé zásadní rozdíly ve vrozené psychické výbavě u mužů a žen podle statistického srovnávání:

muži

- větší zájem o sféru věcí
- lepší prostorová orientace
- lepší matematické nadání
- lepší konstruktérské schopnosti
- lepší koordinace hrubé motoriky
- slabší reakce na smyslové podněty
- agresivitu projevují přímo
- při kontaktu s cizí osobou důvěřivější
- a další

ženy

- větší zájem o mezilidské vztahy
- schopnost empatie
- lepší paměť na podoby lidí a jména
- lepší porozumění a používání řeči
- lepší koordinace jemné motoriky
- silnější reakce na světlo, zvuky, dotyky
- agresivita spíše verbální
- při kontaktu s cizí osobou méně důvěřivé
- a další.¹⁹

Dobré vztahy mezi mužem a ženou mají stabilitu pouze tam, kde existuje harmonické fungování celé rodiny a vzájemné respektování individuálních zvláštností. Není nutné uvádět detailně veškeré rozdíly mezi muži a ženami, ale zdůraznit ty rozdíly jejich pohlaví, které ovlivňují jejich chování partnerské a rodičovské, a které vyvolávají odlišné reakce.

Jediným společným znakem muže a ženy je příslušnost ke stejnému živočišnému druhu. Všechny ostatní znaky jsou zcela odlišné. Pomineme-li vnější fyziologické znaky, spočívá naprostá odlišnost mezi oběma pohlavími ve stavbě a funkci mozku. Výsledkem jsou jiné hodnoty, schopnosti, priority i odlišné vnímání světa.

¹⁹ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993, s. 28.

Rovněž přístup k řešení běžných denních problémů je jiný. Je skutečností, že ženy i muži odlišně zpracovávají zátěžové situace, kterých je v každodenním životě více než dost.

Muži a ženy vnímají dění ve svém životě každý jinak. Mužské vnímání světa je méně emociální a více realistické. Ženy jsou citlivější a často si stěžují na to, že je muži neposlouchají. Mužská neschopnost komunikovat je pak předmětem ženské kritiky a častým zdrojem manželských neshod. Pro muže je rovněž charakteristická větší agresivita, a to jak tělesná, tak i duševní, spojená s nižší fyzickou a psychickou citlivostí. Ženy dokáží úspěšněji komunikovat a lépe vyjadřovat své potřeby a emoce, čímž snadněji dosáhnou svých cílů.²⁰

Vlastnosti, kterými jsou muži a ženy vybaveni a odlišné schopnosti, jimiž disponují, se odráží rovněž na úrovni a kvalitě partnerských vztahů, do kterých v dospělém věku vstupují. Jejich vzájemné sblížování a prolínání vytváří dobré nebo špatné základy pro budoucí rodinné vztahy s dětmi i pro vytváření celkového rodinného klimatu.

Zkušený odborník na manželství a partnerské vztahy Plzák, považuje za určující pro nekonfliktní fungování manželství schopnost dorozumívání. Jeden z jeho výroků zní: „*Naučíte-li se v manželství správně dorozumívat, zvládli jste největší manželskou překážku*“.²¹

Schopnost jasně formulovat své požadavky vůči partnerovi a srozumitelně vyjadřovat svá stanoviska v komunikaci s partnerem by mnohdy učinila přítrž např. objevujícím se počátečním příznakům jakékoliv formy násilí. Odhalení prvních projevů násilí, zejména psychických, je někdy nesnadné, zvláště, když si člověk takové projevy od blízké osoby vůči sobě nechce vůbec připustit. Většinou nejméně nápadně se projevuje manipulace. Psychicky slabší jedinec, kterým je

²⁰ JANATA, J. *Dvojí svět*. Praha: 1997, s. 58-61.

²¹ PLZÁK, M. *Žena a muž/teorie a praxe manželského dorozumívání*. Praha: 2001, s. 7.

spíše žena, sebou nechá dlouho manipulovat, než tuto manipulaci se svou osobou zjistí. Často manipulátorem bývá muž, manžel či partner. Tento majetnický přístup k partnerovi má důvod zcela jednoduchý a to, že se manipulující partner obává ztráty svého partnera.

Jak udává Fromm, vztahy s převahou „vlastnění“ jsou často plné konfliktů. Lidé, kteří jsou zaměřeni na vlastnění, chtějí „mít“ člověka, který se jim líbí. Pak jen již hledají vhodný způsob, jakým druhého člověka budou ovládat, může to být forma méně nebo více nápadná nebo také zcela skrytá.²²

V partnerském vztahu se setkávají jedinci, kteří mají odlišné povahové vlastnosti i rozdílné zájmy a jejich skloubení vyžaduje vynaložení značného úsilí k tomu, aby se dosáhlo určitého kompromisu ve prospěch obou partnerů. Udržení vztahu je dnes obtížnější a v určitém směru náročnější než dříve. Přesto pro mnoho párů hodnotný vztah stále představuje smysl jejich života. Muži a ženy dále spolu žijí a dokonce častěji přikládají partnerství větší význam než kdykoli předtím, i když za cenu vyvinutí většího úsilí a přizpůsobení se jednoho z partnerů, v drtivé většině ženy.

Manželský vztah se považuje za zdroj citové jistoty, bezpečí a základ celkové emoční pohody v rodině. Jsou však vztahy, kde velmi často dochází k mnoha partnerským sporům, pro které partneři obtížně hledají řešení. Příčin může být mnoho – nezralost jednoho z partnerů, povahové vlastnosti, závislost na partnerovi apod. Určité zkušenosti k řešení konfliktů si někteří lidé přinášejí z dětství do nové rodiny a podle toho se chovají. Zvláště negativní zkušenosti silně narušují vztahové vazby. Profesor Matějček²³ mluví o „sociální dědičnosti“, o předávání způsobu chování z jedné generace na druhou.

²² FROMM, E. *Mít, nebo být?* Praha: 2001, s. 134.

²³ Profesor Matějček je dětský psycholog a pracovník oddělení pro výzkum rodiny Psychiatr. centra Praha, autor publikací zabývajících se psychickým vývojem dětí a jejich poruchami.

Většina lidí si vztahy mezi muži a ženami spojují jen se sexualitou, manželstvím a rodičovstvím, ale vztahů se rovněž bezprostředně dotýká i vše z vnějšího života jako je práce, povolání, ekonomické a politické oblasti. Všechny tyto otázky spolu souvisí a činí oblast partnerských vztahů často spleť. Na základě těchto souvislostí se pak odvíjí spokojenost ve vztahu, především žen.²⁴

Oblast tématu řešící vztahy mezi muži a ženami je tak rozsáhlá, že je v podstatě nevyčerpatelná. Od harmonických partnerských či manželských vztahů se odvíjí celková atmosféra rodiny, spokojenost jejích členů a zdravý vývoj dětí.

3.3 Vliv rodinné atmosféry na duševní zdraví

Ať chceme nebo nechceme, jsme ve svém vývoji ovlivňováni celou řadou společenských skupin, z nichž mimořádný význam má v prvním období našeho života rodina. Rodinu však nikdo nenahradí v socializačním procesu osobnosti. Je prvním prostředím, do kterého se dítě narodí a místem, kde navazuje první vztahy mezi rodiči, sourozenci a dalšími blízkými členy rodiny. Zde se také seznamuje s určitými normami a pravidly rodiny. Rodiče jej vedou k osvojení prvních stravovacích a hygienických návyků. Rodina rovněž vytváří základní podmínky, ke kterým patří, mimo jiné, podnětné prostředí odpovídající individuálním potřebám dítěte. Poskytuje dítěti v průběhu jeho života vzorce chování, které jsou předpokladem pro jeho další vývoj. Pozorováním dítěte přejímá a napodobuje chování a jednání členů své rodiny, a to jak pozitivní tak negativní.²⁵

Protože cílem a smyslem existence rodiny i nadále zůstává výchova dítěte v plnohodnotného člověka, má vytváření harmonického rodinného prostředí nesmírný význam. Základním faktorem ovlivňujícím prostředí

²⁴ BECK, U. *Riziková společnost/Na cestě k jiné moderně/*. Praha: 2004, s. 161.

²⁵ KOHOUTEK, R. *Poznávání a utváření osobnosti*. Brno: 2001, s. 99.

rodiny je spokojenost v partnerském vztahu rodičů. Od tohoto základu se odvíjí celá řada společně sdílených hodnot, ke kterým nepochybně patří určitá společenská kultura a společně trávený volný čas. Přiměřené podnětné prostředí a uspokojování citových potřeb je v tomto případě samozřejmostí. V takto laděném prostředí si dítě od útlého věku až po dospělost vytváří svou společenskou roli také podle své pohlavní příslušnosti. Chlapci mužskou a dívky ženskou. K osvojení role musí mít dítě příkladný vzor.

S rodinou jsou spojovány především její funkce, kterými zajišťuje potřeby všech svých členů, patří k nim:

- biologicko – reprodukční,
- sociálně ekonomická,
- socializační,
- emociální,
- společenská a kulturně výchovná.²⁶

Plní-li rodina své funkce beze zbytku, vytváří tak pro své členy spokojené rodinné klima. Význam citového klimatu je nesporný pro vývoj dítěte, které zejména v raném věku silně ovlivňuje jeho pozdější povahové rysy. Optimální rodinné prostředí vykazuje nenarušenou přirozenou atmosféru v rodině, pevné vzájemné vztahy a stabilitu uvnitř rodiny.

Profesor Matějček zdůrazňuje nezbytné poskytování dostatečného množství vývojových podnětů dítěti, neboť tím vytváří dítěti optimální podmínky pro jeho duševní růst. Zvláště důležitým faktorem pro zdárný vývoj dětí je vliv dospělých osob, které svým jednáním a postoji předávají dítěti konkrétní vzorce chování, kladné nebo záporné. Názory mnoha dětských psychologů jsou shodné v tom, že předškolní věk je důležitým obdobím, kdy se uplatňuje potřeba vzoru. Dítě pozoruje a napodobuje způsoby chování a jednání rodinných příslušníků. Vzory

²⁶ NEVORÁNEK, J., ŘEHŮŘ, A. *Kapitoly ze sociologie rodiny*. Brno: IMS, 2004, s. 6.

vidí především ve svých rodičích. Přijme-li vzor jejich chování za svůj a identifikuje se s ním, může si takto osvojit celou řadu pozitivních a negativních vlastností a způsobů chování, které se později stanou rysem jeho povahových vlastností. Trochu nadneseně lze říci, že jak dítě své rodiče poznalo ve svém dětství, jakými mu byli vzory, takovým bude jednou samo partnerem a rodičem.

Nejen dítě, ale i dospělý člověk potřebuje pocit sounáležitosti k rodinnému společenství, potřebu zázemí a místa, kde uspokojuje mnohé psychické potřeby. Zde realizuje své nejdůležitější životní role – partnerskou/manželskou a rodičovskou. Právě dospělý jedinec se v rodině podílí největší měrou na celkové atmosféře rodiny, protože ji víceméně vytváří. Při zakládání vlastní rodiny si do partnerské, ale i rodičovské role často přenáší, vědomě nebo nevědomě, své zkušenosti z původní rodiny. Pozitivní zkušenosti jsou předpokladem pro vytvoření příznivé emoční pohody v rodině. Negativní zkušenosti naopak vyvolávají atmosféru nepříznivou a konfliktní, která je pak zdrojem napětí, rodinných sporů a nepřiměřených reakcí ostatních členů rodiny. V krajním případě i ohrožením.

S kvalitou vazeb v rodině souvisí i různé projevy sociálně patologického chování. Mezi takové projevy patří např. násilí na ženách, týrání a zanedbávání dítěte, týrání starých lidí. Prvky těchto projevů se objevují v dysfunkčních rodinách a následkem je negativní dopad na psychické zdraví postižených jedinců.

3.4 Dysfunkční rodina

Rodina je lidské společenství, a tak každý rodinný problém je převážně problémem vztahovým. Vztahy všech členů rodiny vykazují určitou vzájemnou závislost a generační propojenost. Dysfunkční rodina vykazuje mnoho různých pochybení, které vznikají na základě různých příčin - osobnostních, sociálních, zdravotních, společenských.

V důsledku sociálních změn a z toho vyplývající změny rodičovských a partnerských rolí je narušen chod některých rodin. Vzniklá situace je pro mnohé rodiny značnou zátěží a správná funkčnost rodiny je ohrožena.

Dunovský rozdělil rodiny podle funkčnosti rodičovských rolí:

- funkční (plní úkoly, zajišťují potřeby dítěte),
- problémové (neplní úkoly, ale fungují a neohrožují dítě),
- dysfunkční (trpí vážnějšími poruchami, ohrožují vývoj dítěte),
- afunkční (přestávají plnit účel, ohrožují existenci dítěte).

Dysfunkce rodiny se nedotýká jen dětí, ale i dospělých. Především se projevuje uplatňováním různých forem psychického a fyzického ohrožování. Příčiny mohou mít původ ve vrozených povahových vlastnostech se zvýšenými známkami agresivity, tzv. transgeneračním přenosem, zdravotních problémech, nižší inteligenci, změnách v sociálních poměrech – nezaměstnanost, ekonomické nedostatečnost, frustrace některých základních potřeb, atd.

Mezi nejzásadnější problém současnosti, jak v celosvětovém měřítku, tak i v České republice, se považuje vysoká rozvodovost. Proces transformace a ztráta tradičních hodnot ve velkém rozsahu ovlivnily rodinu, vztahy jejích členů a hlavně roli a postavení ženy. Důsledkem těchto změn je i změna způsobu života. Vytváří se nové formy soužití, jejichž důsledkem je zvýšený počet neúplných rodin. Převážná část dětí žije v neúplných rodinách. Úplné nukleární rodiny tvoří pouze jednu třetinu z celkového počtu rodin.

Rodina, vzhledem ke své specifické funkci, umožňuje a podporuje plnohodnotný život všech svých členů, ale zrovna tak se může stát zdrojem psychických zátěží a poruch.

3.5 Konflikty a psychické zátěže jako zdroj násilí v rodině

Téměř v každé rodině se v průběhu života vyskytnou hádky, nepochopení, drobné nebo větší konflikty. V dřívější době, kdy otec v rodině měl výsadní postavení a o všem rozhodoval, se zdálo, že konflikty téměř nejsou. Bylo to proto, že žena si v té době víceméně nedovolila oponovat nebo protestovat. Dnes se o všem někdy velmi ostře diskutuje, partneři si tvrdohlavě stojí na svém stanovisku a nejsou ochotni ke kompromisu. Předmětem střetů se stává téměř vše, co se týká provozu domácnosti či výchovy dětí. Konflikty často vyvstávají také tam, kde se partneři vzájemně obviňují, například z nadměrného utrácení za osobní potřeby, výdajů za alkohol apod.

Problémy týkající se finančních potíží jsou o to složitější, jedná-li se skutečně o těžkou finanční krizi v rodině související navíc s nezaměstnaností jednoho z partnerů. Předmětem sporů často bývají finanční záležitosti týkající se alimentů a podpory dětem a bývalým partnerům z předchozí rodiny. V případech, kdy rodina nemá dostatečné finanční zabezpečení, se dostavuje obava a strach z ohrožení oněch základních potřeb, tj. potřeb jistoty a bezpečí.

Konflikty a spory mohou také vyplývat z rozdílných názorů na upřednostňování individuálních zájmů v oblasti sportovních a kulturních aktivit. Nesdílí-li partneři stejné zájmy a prosazují-li svoje osobní záliby, své koníčky, přátele, ale také svou práci, navíc s pozdními příchody, je to další z příčin možných konfliktů. Většinou jsou to ženy, které zůstávají doma s dětmi a důsledkem jejich nespokojenosti jsou pak výčitky vůči svým partnerům.

Za další příčinu a často již nezvratitelný stav se považuje citové odcizení a ztráta společných zájmů. Takto jsou většinou charakterizovány situace, které jsou zdrojem dlouhodobých partnerských konfliktů, a které jsou v závěru završeny rozpadem rodiny a následným rozvodem. Tomuto závěru obvykle předchází fáze,

při které postupně dochází k odcizování v důsledku rozdílných povah, názorů, neschopnosti nebo také někdy neochoty nalézt společné řešení a vyřešení problému. Z počátečního partnerského souznění časem dochází k postupnému zevšednění vztahu z důvodu opakujícího se každodenního stereotypu. Proto se považuje za tak důležité pro zdravou rodinu společně trávení volného času, společné zájmy a ožívování vztahu novými radostmi.²⁷

Manželství v takovém stádiu se stává zátěžovou situací zvláště tam, kde nelze rozvod z nejrůznějšího důvodu realizovat. Především ženy podobnou situaci zvládají těžko a často proto trpí různými depresemi. Oba partneři pak vzniklou situaci řeší každý po svém, což odporuje představám o spokojeném manželství. Také žárlivost a nevěra jsou častým zdrojem partnerského nesouladu a vyvolávají často dramatické situace. Tyto vztahové situace, pokud nejsou přijatelným způsobem řešeny, často vyúsťují v násilnosti či napadení mezi partnery. Rodinná atmosféra naplněna agresivitou působí negativně na všechny členy rodiny, tedy i děti. Obzvláště děti napjatou atmosféru vnímají velmi citlivě. Taková atmosféra v rodině nutně ovlivní postoje dětí. Ukončením manželského vztahu rozvodem obvykle atmosféra napětí a stresu nekončí, jen mění svou podobu.

Vrozené psychické vlastnosti všech členů a především manželů nebo partnerů jsou do jisté míry základem pro zvládání běžných konfliktů a situací, kterými je každodenní život naplněn. Každý z partnerů používá rovněž naučené chování, s jakým zaujímá postoj při řešení problémů. Ne každý dokáže zvládnout náročnou psychickou zátěž nebo složitou situaci.

Stresy a zátěžové situace se v rodině mohou objevit také v souvislosti s vážným onemocněním, úmrtím, ztrátou zaměstnání, narušeným vztahem, úrazem po autonehodě, alkoholem, drogami apod. Přístup

²⁷ MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: 2002, s. 14.

k jejich zvládnutí je u každého člověka odlišný. Každý člověk má jinou míru psychické odolnosti. Prožívání těchto zátěžových situací se pak rovněž mohou projevit násilným verbálním nebo neverbálním chováním vůči členům rodiny. Člověk tak reaguje na pocit bezmoci a beznaděje. Dalo by se říci, že klidné a spokojené manželství vznik partnerského násilí nemůže ohrozit. Ale i v takovém vztahu, kde partneři spolu dobře vycházejí, se domácí násilí objevuje. Bývá obvykle reakcí na neuspokojení v citové oblasti, kdy určitý stereotyp navodí všednost vztahu. Sklon ke zvýšené konzumaci alkoholu pak jen urychlí nástup projevů domácího násilí.

Jak jsem se již v předešlé kapitole zmínila, je v tomto směru nezbytná schopnost komunikace mezi partnery. Rodina je prostředím, kde si lidé nutně k sobě vytvářejí vztahy a nutně spolu musí komunikovat. Pokud se tak neděje, problémy se hromadí, narůstá napětí v rodině a obvykle nevěští nic dobrého. Komunikaci považuji za prvotní účinný prostředek, kterým lze předejít možným daleko horším následkům.

Násilí v rodině se projevuje obvykle v cyklu, který má fáze:

Spouštěcí fáze

Lidé obvykle jednají více nebo méně klidným způsobem nebo o to alespoň usilují. Agrese obvykle souvisí s nezvyklými negativními podněty.

Eskalační fáze

Jednání budoucího agresora se vychyluje z normy, reakce jsou nepřiměřené. Oběť není v této fázi na útok připravena a reaguje zcela nepromyšleně.

Krizová fáze

Agresor je fyzicky, citově i psychicky vzrušen, přestává se ovládat. Stačí nepatrný podnět k tomu, aby protějšek napadl.

Fáze uklidnění

Vztek opadá, člověk se cítí zaskočen tím, co se stalo. Přehrává si děj a sám tomu často nechce věřit.

Fáze postkrizové deprese

Rozrušení, pocit úzkosti a viny, zoufalství. Někdy je typickým projevem zdůvodňování nezdůvodnitelného. Jindy se objevují prosby o odpuštění.²⁸

Odborníci, kteří se zabývají násilím na ženách, popisují cyklus narůstání napětí před vlastním aktem násilí. Jedná se o konkrétní projevy v chování ženy, které se muži mohou jevit jako provokativní, a které ho uvádí do nejisté pozice, kdy neví, jak se má chovat a jak reagovat. Velmi záleží na povahových vlastnostech a vrozené dávce agrese, kterou je schopen za normálních okolností ovládat. Jestliže se dostane do situací, které nemůže přijmout nebo se s nimi není schopen ztotožnit, pak často volí násilné jednání. Jestliže žena ve svých projevech pokračuje, může opět muže vyprovokovat a tak opětně dojít k opakovanému násilí.²⁹

3.6 Dílčí závěr

Současná rodina se potýká nejen s množstvím zátěžových situací, ale i s řadou stresových faktorů vznikajících přepracovaností, nedostatkem odpočinku apod., které narušují rodinné klima a nevyklučují vznik konfliktů a použití agrese při řešení rodinných záležitostí.

Funkce rodiny je ohrožována různými vlivy, a to jak vnitřními vlivy jednotlivých členů rodiny, tak vlivy společenskými, resp. vlivy společenského tlaku. Nutno poznamenat, že velmi důležitou je nejen vlastní existence kompletní a funkční rodiny, ale i klima v rodině. Zejména tyto vlivy jsou nejdůležitější při formování dítěte a jeho socializačním a výchovném procesu. Lze také zkonstatovat, že funkční rodina je také velmi důležitým elementem při řešení konfliktů a agresivity jako obecného zdroje násilí.

²⁸ KOUBOVÁ, E., VITOUŠOVÁ, P. In *Informační leták -Bílý kruh bezpečí*. 1995.

²⁹ GJURIČOVÁ, Š., KOCOURKOVÁ, J. *Podoby násilí v rodině*. Praha: 2000, s. 79.

4 Podmínky rodinného prostředí

4.1 Materiální podmínky

Mezi často zmiňovanými obtížemi provázejícími rodiny jsou překážky materiálního charakteru. Zejména mladé rodiny s malými dětmi, které nemají možnost využívat ve větší míře služeb prarodičů a jsou tak odkázány na příjem pouze jednoho z rodičů (většinou muže), materiální složku vnímají velmi citelně. Zvyšují se náklady na bydlení, jídlo, ošacení, dopravu, mateřské školy i školy. Ani návštěva divadla, kina či jiného kulturního zařízení není v rodinném rozpočtu zanedbatelnou položkou. Další nemalé výdaje čekají rodiče v případě, když se rozhodnou, že dítěti umožní navštěvovat zájmový kroužek nebo zakoupí sportovní potřeby, aby jejich ratolest mohla ve volném čase třeba „jen“ jezdit na kole. Pokud rodina touží mít ze svého dítěte třeba tenistu či hokejistu, musí sáhnout mnohem hlouběji do kapsy a bez tzv. finanční injekce např. ze strany prarodičů může být realizace takového přání velmi obtížná. A tak některé mladé rodiny s podprůměrnými příjmy, které musí pečlivě zvážit co pořídit a co nikoli, stojí před klíčovým rozhodnutím. Buď dají přednost skromnějšímu životu, jehož zanedbatelnou devízou je to, že vlastní děti budou vychovávat sami. Nebo budou chodit do zaměstnání oba dva rodiče a na podstatnou část dne umístí své děti do zařízení k tomu určených, čímž výrazně omezí vliv rodinného prostředí.

4.2 Psychologické podmínky

Psychologické podmínky tvoří těžiště rodinného prostředí, a to hned ze dvou důvodů. Částečně tím, jak působí na děti a dále pak svým vlivem na ostatní stránky rodinného prostředí a na jeho kvalitu. Značná důležitost je těmto podmínkám rodinného prostředí přisuzována u všech

osob téměř bez ohledu na jejich věk. Jinak řečeno psychologické podmínky ovlivňují jak dítě v předškolním věku, tak dospívající mládež nebo dospělé jedince s rodičovskými povinnostmi. Právě souhrn těchto vlivů v určitých fázích života dítěte vystupuje jako činitel napomáhající utváření důležitých povahových i mravních vlastností dítěte. Mnoho významných českých i zahraničních odborníků naší doby se shoduje v tom, že důležité základy celoživotní orientace se u dítěte začínají vytvářet už od útlého věku. V menším či větším měřítku se s konkrétními situacemi a praktickými důsledky působení psychologické stránky rodinného prostředí na člověka lze setkat téměř v každém televizní inscenaci či filmu, který se zabývá problematikou současné i v minulosti žijící rodiny. Pozoruhodné poznatky přináší rovněž pedagogická a psychologická literatura. Badatelé na základě vlastních výzkumů dospěli ke společnému závěru, že „*téměř každý nedostatek v mravním a citovém profilu dítěte je nutno hledat v narušených vztazích mezi členy rodiny, nejčastěji mezi rodiči.*”³⁰ Takové dítě se jako problémové často jeví už v předškolním zařízení a zvládnout jeho agresivitu bývá velmi obtížné tím spíše, že nezřídka je jeho chování ovlivněno byť i nepatrnou mozkovou dysfunkcí. To je však jen jedna strana mince. Druhou jsou nedostatky v samotné výchově ze strany obou rodičů, kde mnohdy chybí chuť problém řešit.

Narušené rodinné poměry i některé výchovné nedostatky mohou být, a často také bohužel jsou, odrazovým můstkem k dalším negativním jevům, jakými jsou záškoláctví, potulování, krádeže apod. Odpovědi na mnohé otázky související s psychologickými podmínkami rodinného prostředí nejsou jednoduché ani jednoznačné, ale přesto existují. Nebezpečí nepříznivého životního vývoje ani rodinné krize nelze pochopitelně vyloučit ani u manželství, která jsou nejbližším okolím považována za harmonická a spořádaná. Navenek se taková rodina může jevit jako naprosto bezproblémová, avšak ve skutečnosti v ní mohou být

³⁰ STŘELEČEK, S. et al. *Kapitoly z rodinné výchovy*, Brno: Paido, 2004, s. 88

ukryty více či méně patrné zárodky budoucích možných výchovných obtíží.

4.3 Kulturní podmínky

Neméně důležitou složkou rodinného prostředí je kulturní stránka, s níž jako jeden z faktorů úzce souvisí dosažené vzdělání obou rodičů. Přestože bylo dosažené vzdělání zmíněno jako první, rozhodně samo o sobě není jediným určujícím kritériem při posuzování kulturní úrovně života rodiny. V současné době zaznamenává naše společnost podstatné změny v přístupu ke vzdělání a počet lidí nejen s maturitou, ale i s úplným středoškolským a vysokoškolským vzděláním roste. Zvyšující se úroveň vzdělanosti rodičů se pak příznivě projevuje také při výchově dětí, které dnes a denně vyžadují odpovědi na stále komplikovanější otázky vyplývající z podmínek současného života. Rodičovská touha po vzdělání nebo zvyšování kvalifikace pak zároveň působí také jako motivační faktor pro dítě ve vztahu ke vzdělání. Navzdory všem dosud uvedeným skutečnostem by bylo nesprávné domnívat se, že jediným kritériem dobré vychovatelské kvalifikace je dosažené vzdělání rodičů. *„Pro celkovou kulturní úroveň rodičů a její využívání při výchově dětí vytváří školní vzdělání určité předpoklady, které se mohou vyvíjet v deformované, společensky nežádoucí podobě.”*³¹

K dalším kulturním podmínkám rodinného prostředí patří vliv tradic, víry, charakter prostředí, rozhlas, televize, knihy, četba. atd. Nezanedbatelný význam má pro dítě právě čtení pohádek a vyprávění rodinných historek. Jejich prostřednictvím děti vstřebávají rodinnou atmosféru, uvědomují si sounáležitost ke své rodině a v neposlední řadě se učí vnímat hranice mezi dobrem a zlem.

³¹ STŘELEČ, S. et al. *Kapitoly z rodinné výchovy*. Brno: Paido, 2004, s. 89

Jiní významní autoři charakterizují rodinu podle jejich podmínek obdobným způsobem, avšak podrobněji.³² Nevoránek a Řehoř (2004) charakterizují obecně rodinu tak, že ta zejména vytváří specifické socializační a výchovné prostředí pro děti, děti zde získávají hodnotovou orientaci, která je provází celý život, pečuje o zdraví, výživu a kulturní návyky svých členů, předává jim kulturní dědictví, vštěpuje jim morální postoje, ovlivňuje je politicky, charakterově a esteticky, koriguje jejich jednání a chování a v neposlední řadě chrání je a podporuje.³³ Z práce těchto autorů bude vycházet další text této subkapitoly mé práce.

Funkce rodiny jsou většinou chápány jako úkoly, které rodina plní jednak vůči svým příslušníkům, ale také ve vztahu ke společnosti. Jak již bylo uvedeno obdobně výše, pospolitost rodiny se udržuje tím, že plní tyto základní funkce:

Biologicko-reprodukční funkce

Tato funkce zabezpečuje jednak základní biopsychické potřeby muže a ženy (intimní styk, milostné soužití, vzájemnou lásku), jednak zachování lidského rodu (početí, rození dětí). Její fungování je tedy významné pro štěstí a spokojenost manželského páru i pro společnost, protože zajišťuje generační návaznost. Intimní vztahy partnerů pak jsou také biologickým základem rodičovství. Děti chtěné a s láskou očekávané mají daleko lepší perspektivy budoucího vývoje, než děti z nežádoucího nebo nezodpovědně vzniklého těhotenství.

Sociálně ekonomická funkce

Tato funkce se týká celkového materiálního zabezpečení rodiny, která hospodaří s příjmy svých produktivně pracujících členů. Řadíme sem životní standard, nepřímo i kulturní úroveň a způsob života včetně společenské angažovanosti rodiny a jejího postavení ve společenské

³² NEVORÁNEK, J., ŘEHOŘ, A. *Kapitoly ze sociologie rodiny*. Brno: IMS, 2004

³³ Tamtéž, s. 6.

strukturu. Do této funkce se promítají základní povinnosti člověka spojené jednak s odpovědností vůči dětem, ale i vůči starým rodičům.

Socializační funkce

Dle Nevoránka a Řehoře (2004) se dítě narodí jako biologický jedinec: saje mateřské mléko a vyměšuje. V průběhu života se stává sociálním jedincem, který je zakotven ve společnosti. Rodina vytváří pro děti specifické socializační a výchovné prostředí.

Nejlepším věkovým stádiem pro formování a vnímání k okolním vlivům je dětství. Je to období, které jedinec stráví především s matkou. Domnívám se, že výchova v ranném dětství často předchází celý proces začleňování jedince do společnosti. V tomto období jsou tedy významným, důležitým a zároveň prvním vzorem pro dítě jeho rodiče. Rodiče učí dítě správně se chovat nejen na veřejnosti, ale i doma, učí ho správně se chovat k lidem, ale též k přírodě a k materiálním i nemateriálním hodnotám. Tyto vztahy se u dítěte rozvíjí již od narození.

Kulturně výchovná funkce

Kulturně výchovná funkce se zabezpečuje v rodině základní péčí o děti a jejich výchovu. V rodině většinou převládá přirozená výchova jako součást socializačního procesu, přesto je zodpovědnost za výchovu dětí předepsaná i zákonnou normou. Ta se týká vyživovacích povinností, umožnění povinné školní docházky a stejnou mírou zodpovědnosti u obou rodičů za výchovu dětí.

Přesto však je úroveň výchovného procesu v jednotlivých rodinách daná převážně osobnostními a vychovatelskými kvalitami obou rodičů, jejich vzájemnými vztahy i společenskými a mravními postoji. Děti v rodině získávají hodnotovou orientaci, která je provází celý život. Rodina pečuje o zdraví, výživu a kulturní návyky svých členů. Předává jim kulturní dědictví a vštěpuje morální postoje.

Funkce emocionální a ochranná

Spočívá v plnění úkolů spojených s uspokojováním základních potřeb, nároků a vazeb, jakými jsou porozumění, ochrana, sociální opora a odezva. Rodina poskytuje členům domov, životní zázemí, potřebnou péči v dětství, v nemoci, pomoc v krizových situacích. Emoční vztahy rodičů mezi sebou a rodičů k dětem hrají podstatnou roli při výchově. V této funkci je rodina prakticky nenahraditelná. Její výchovnou funkci může do jisté míry převzít společnost, ale uspokojit potřebu bezpečí, jistoty, získat pocit jedinečnosti a nenahraditelnosti může dítě prakticky jen v rodině. Rodina poskytuje členům domov, životní zázemí, potřebnou péči v dětství, v nemoci, pomoc v krizových situacích.

Společenská funkce

Rodina je svojí společenskou funkcí konkrétně začleňována do celé společnosti. Rodina je základní společenskou buňkou.³⁴

Dle Nevoránka a Řehoře (2004) však nejsou všechny funkce a v plné míře plněny. Hovoříme potom o poruchách funkcí a o jejich důsledcích. Hovoří pak o poruše *biologicko-reprodukční funkce* – v rodině se z nejrůznějších důvodů dítě nenarodí, manželé buď děti nechtějí a nebo je nemohou mít, nebo o *poruše ekonomické funkce* – ta nastane, když se rodiče nemohou (převážně ze zdravotních důvodů) nebo nechtějí zapojit do pracovního procesu společnosti, o *poruše emocionální funkce* – ta vzniká tehdy, když dítě ztrácí pocit jistoty a bezpečí, důvodem může být rozchod rodičů, rozvrat v rodině, nedostatečný zájem rodičů, o *poruše výchovné funkce* – k té dochází v rodinách, kde se rodiče o děti starat nemohou – nemoc, invalidita, smrt obou rodičů. Nebo když se o děti rodiče starat nedovedou v důsledku své nezralosti nebo nízkého věku. A nebo se rodiče o děti starat nechtějí.

³⁴ NEVORÁNEK, J., ŘEHOŘ, A. *Kapitoly ze sociologie rodiny*. Brno: IMS, 2004; s. 7-8

Jednotlivé funkce se dle Nevoránka a Řehoře (2004) prolínají, navzájem se ovlivňují a podmiňují. Jejich plnění není zcela závislé na vzdělání rodičů, ani na majetku a bohatství rodiny, ale odráží se tady především připravenost mladých lidí pro nastávající manželství, pro výchovu svých dětí. Právě tady se potom promítají i poznatky a zkušenosti, které si oni sami odnáší ze svých rodin. Pokud rodina neplní své funkce, mluvíme o rodině deprimující, o rodině s nedostatečnou péčí, či prostě o rodině nedostatečně fungující.

4.4 Dílčí závěr

Závěrem této kapitoly lze zkonstatovat, že podmínky ovlivňující rodinné prostředí tvoří jeden celek a každá jeho část je složitě provázána s dalšími významnými činiteli. Stejně jako není možné očekávat např. výborné studijní výsledky dítěte v rodině s psychologickými problémy, kde jsou na denním pořádku hádky mezi rodiči, tak příznivá rodinná atmosféra nebude panovat ani tam, kde se veškeré úsilí rodičů zaměřuje na honbu za materiálními hodnotami.

Také narušené kulturní podmínky zase mohou nepříznivě ovlivnit vztah rodiny a jeho členů k otázkám společenského života, jakými jsou pohled na práci a povolání; vztah k autoritám a míru empatie, a to zejména u dětí. Lze také zkonstatovat, že i když se nedá žádná ze složek považovat za méněcennou, jako nejsnáze nahraditelné se (v dnešní době paradoxně) jeví materiální podmínky. Nejcitlivější aspekt rodinného prostředí tvoří zřejmě psychologické podmínky, což se výrazně promítá zejména do výchovy dětí v rodině.

5 Současná rodina

Rodina se vyvíjí a mění jako společnost. Současný model rodiny je jiný než jaký byl např. za dětství našich babiček. Dříve bylo běžnější soužití širších rodin. Muž dnes také není jediným živitelem rodiny. Souhlas rodičů se sňatkem se stal dodatečným a formálním. Opuštěno je i od modelu rodiny s více dětmi a přechází se k regulované reprodukci, jejíž ideálem a častým výsledkem jsou jedno maximálně dvě děti v rodině. Klesá u nás počet sňatků, ale úměrně s ní neklesá rozvodovost. Často mladí lidé odkládají sňatky a narození dětí na vhodnější dobu, až budou mít určité pracovní postavení, ekonomické zabezpečení. Otevřel se zde i prostor pro podnikání, které sebou nese nové uplatnění nejen mužů ale i žen. Tady pak také dochází ke krizím, především pak absence podnikajícího rodiče, ztráta komunikace.

Pro společnost naší doby jsou příznačné tyto trendy týkající se rodin:

- tendence odkládat sňatky a rození dětí na dobu co nejpozdější,
- tendence ve větší míře zakládat rodinu neformálně, bez legálního sňatku
- zvyšování rozvodovosti,
- pokles ochoty lidí po rozvodu vstupovat do dalšího svazku a mít další děti,
- tendence omezovat počet dětí v rodině, případně nemít děti vůbec,
- prodlužování doby, po kterou děti a rodiče žijí spolu.³⁵

Problematika rodiny je na celém světě maximálně živá a aktuální. Právě pro svou povahu primární skupiny a svým nezastupitelným postavením ve výchově dětí v celém procesu socializace, nemůže být redukována jen na otázky ekonomické.

Nastává krize komunikace a dialogu v rodině. Chybí schopnost zvládnout současné obtížné situace, které nepostihují jen rodinu,

³⁵ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003; s. 35

ale celou společnost. Současná rodina je labilní s častým přechodem do neúplné rodiny.

Klasická rodina v minulosti byla sevřena do poměrně úzkého rámce, kterému se jednotlivec měl přizpůsobit, vyžadovala od obou partnerů celoživotní monogamní vztah a byly jasně vymezeny role muže a ženy, aby se navzájem doplňovaly. Muž zajišťoval rodinu finančně a navenek ji reprezentoval, naopak žena se starala o domácnost a vychovávala děti a uvnitř rodiny měla právě žena velmi silné mocenské postavení.³⁶

V dnešní době chybí toto jasné vymezení rolí. I když se automaticky stále předpokládá, že domácí práce a péče o děti jsou úkolem ženy, nemůžeme přehlížet fakt, že tatáž žena chodí zároveň do práce. Jsou narušeny klasické role ženy a muže. Nedá se přesně říci, co kdo má dělat. Partneři se mezi sebou domlouvají podle konkrétní situace a ne vždy jsou tato vyjednávání bezkonfliktní.

Současná česká rodina je rodinou zaměstnané ženy. Zaměstnání ženy je pro většinu rodin stále ještě ekonomickou nutností; málokterá rodina by dnes vystačila s jedním platem. Žena je u nás přetížena souběžnými požadavky práce a domácnosti. Je v rodině častěji nespokojena než muž a častěji také dává podnět k rozvodu. Stále více žen také dnes řeší otázku: „Dítě nebo kariéra“? Je to sice špatné dilema, ale je v mnoha případech vynuceno okolnostmi, které vytváří společnost svými podmínkami pro vzdělané ženy s dětmi.

Mezi charakteristiky dnešní rodiny patří především:

- **snížená stabilita rodiny**

Je dána vlivem vnějších činitelů, sociálních, ekonomických a právních tlaků, které mohou přivést rodinu do náročné a stresové situace. Nejvíce ohrožená co do stability je mladá rodina do pěti let po uzavření manželství. Ve výzkumech se

³⁶ NEVORÁNEK, J., ŘEHOŘ, A. *Kapitoly ze sociologie rodiny*. Brno: IMS, 2004, s. 25

ukazuje, že mladí lidé přistupují k založení rodiny jako k tomu, co lze v případě neúspěšnosti zrušit, situace dětí v rozvodovém stavu je často ani neděsí ani nezahanbuje.

- **nízká připravenost pro rodinný a partnerský život**

Je dána nízkou úrovní vzdělaností v této oblasti způsobenou nedůsledností a neodpovědností rodiny.

- **klesající počet rodin**

Celkově klesá počet úplných rodin.

- **rodina není schopna plně dodržet práva dítěte**

Ohrožené, týrané, zneužívané dítě je jevem, kterému se společnost nedokáže účinně bránit. Případy ohrožených dětí jsou to, čemu by měla společnost věnovat maximální pozornost, neboť rodina sama je schopna změnit svůj přístup k dítěti na základě vlastního uvědomění.³⁷

Různé podoby rodiny budou stále více přijímány jako normální, legitimní a přestanou být chápány jako odchylky. Základní, klasický typ rodiny ale stále převládá, i když realita týkající se rodin je pestřejší. Rodina byla a je základní jednotkou všech lidských společností. Jednotlivé varianty rodin se liší jen v tom, kolik generací žije pospolu a jak jsou diferencovány role dospělých.

Každá lidská kultura přizpůsobuje rodinu svým potřebám a tradicím.³⁸

5.1 Demografické údaje

Při uvádění demografických pojmů rodiny pracujeme s těmito základními pojmy:

- natalita = porodnost (počet nar. dětí na 1.000 obyvatel ve fertilním věku 14 – 44 let)

³⁷ MAZÁNKOVÁ, L., NEVORÁNEK, J., ŘEHOŘ, A. *Sociologie rodiny II*. Brno: IMS, 2004, s. 11

³⁸ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 21

- fertilita = plodnost (dříve vysoce ceněna – čím více dětí, tím větší prestiž matky)
- mortalita = úmrtnost
- infertilita = neplodnost (neschopnost jedinců mít potomstvo, za neplodné manželství se považuje takové manželství, ve kterém žena při pravidelném nechráněném styku neotěhotní do 1 roku, v neplodném manželství je nutné lékařské vyšetření obou partnerů a léčení podle příčiny neplodnosti)

V Čechách a na Moravě se demografické údaje sledují od roku 1785. Údaje týkající se porodnosti vypovídají o poklesu porodnosti a prognostické zprávy pak naznačují i nadále pokračování v tomto trendu. V roce 2000 došlo sice ke zvýšení počtu narozených dětí, ale to bylo způsobeno pouze dočasně vzrůstem počtu žen v období tzv. vrcholné plodnosti. K poklesu porodnosti dochází především z těchto důvodů:

- z ekonomických důvodů,
- mladí lidé později zakládají rodinu a odkládají rodičovství na pozdější dobu (vyšší průměrný věk matek při narození prvního dítěte)
- došlo také ke změnám v hodnotovém systému většiny mladých lidí
 - dítě je vnímáno jako překážka; stále více mladých lidí odvozuje své já - nikoli od rodiny: manželky a dětí, ale od svého postavení v zaměstnání a konzumních možnostech:
 - o stále více manželství zůstává bezdětných
 - o postupně narůstá mužská neplodnost³⁹

Co se týká úmrtnosti, musím bohužel konstatovat, že počet obyvatel ročně klesá (mortalita převyšuje natalitu) a populace stárne. Se stárnutím obyvatelstva počítají všechny demografické prognózy nejen u nás, ale v celé Evropě.

³⁹ NEVORÁNEK, J., ŘEHŮŘ, A. *Kapitoly ze sociologie rodiny*. Brno: IMS, 2004, s. 12

Statistiky uvádějí, že každé desáté manželství v naší zemi je neplodné. Z větší části na neplodnosti mají podíl muži. Kvůli mužské neplodnosti stoupá procento umělého oplodnění. Umělé oplodnění, nebo-li, asistovaná reprodukce je u nás prováděna se stále větší úspěšností. V souvislosti s demografickými údaji bych se ráda zmínila o plánovaném rodičovství. Rodičovství by se mělo plánovat. Touha po dítěti je u naprosté většiny lidí vrozená, a proto se před touto otázkou dříve či později ocitne každý.

Co se žen týká, bývá uváděn z biologického hlediska jako nejvhodnější věk pro mateřství věk po dvacátém roku života. Ovšem je velmi mnoho žen, které nejsou v tomto věku na roli matky připraveny. A na druhou stranu, jsou v tomto věku některé ženy už dokonce dvojnásobnými matkami. Co vedlo odborníky právě k takovému vymezení nejvhodnějšího věku? U dívek mladších 18 let hrozí např. zvýšené riziko narození nedonošeného dítěte, u žen starších 35 let roste pravděpodobnost vzniku potíží v těhotenství. Tato rizika dnes však bývají snižována dobrým zdravotním stavem a pravidelnými prohlídkami lékaře.

Jedním z kladných demografických ukazatelů, který má souvislost také s plánovaným rodičovstvím je skutečnost, že prudce klesá počet přerušovaných těhotenství. Hlavní důvody přerušovaných těhotenství:

- rozšiřování spolehlivých forem antikoncepce,
- větší svoboda rozhodování a možnost plánovat rodičovství,
- poměr užívání antikoncepce a interrupčních zákroků je vždy ukazatelem jisté kulturnosti a vyspělosti každé země,
- naše zákony umožňují přerušit těhotenství do 12 týdne na žádost ženy,
- miniinterrupce – jako šetrnějšího zásah do organismu.⁴⁰

⁴⁰ NEVORÁNEK, J., ŘEHŮŘ, A. *Kapitoly ze sociologie rodiny*. Brno: IMS, 2004, s. 31

V důsledku širší dostupnosti a používanosti bezpečných metod antikoncepce došlo k poklesu potratů, ale současně tento fakt umožnil pokles počtu porodu. Interrupce nejsou jen prostředkem ovlivňujícím velikost rodiny. Postoj k nim je ukazatelem hodnotové orientace společnosti a rodin.

I přes populační stárnutí v naší zemi můžeme hovořit o prodlužování délky života. Muži se dožívají v průměru 71 let, ženy o sedm let více. Dá se dokonce předpokládat, že se bude lidský život ještě prodlužovat.

5.2 Ztráta komunikace

Stejně jako v každé jiné sociální skupině i rodina poskytuje prostředí, v němž dochází ke komunikaci. Ta opravdová komunikace zahrnuje především opravdový dialog. Dialog upřímný a přátelský, kde mluvící osoba očekává odezvu v podobě odpovědi, vyjádření názorů, opory. Komunikace v rodině je ovlivněna povahou prostředí, které v rodině panuje. Tam, kde se nevyskytuje křik, hrozby, posměch, snadněji vzniká pocit důvěry pro oboustrannou komunikaci. Je zde posílena touha ke sdílení zážitků, postřehů, názorů. Oproti tomu v napjaté atmosféře, kde panuje nedůvěra, špatné vztahy, napětí, se komunikace stává obtížnou.

V každém případě by se neměla rodinná komunikace omezit jen na příkazy a instrukce (i když to samozřejmě do určité míry chod domácnosti vyžaduje), ale měla by být právě založena na vzájemném dialogu. I příkazy se dají říci vhodně zvolenými slovy, vhodně zvoleným tónem hlasu. Takto vyslovené příkazy pak sami od sebe mění své přijetí i účinnost. Komunikace ani v rodině není jen verbální záležitostí. Skládá se z komunikace:

- *verbální* – ústní nebo písemné,
- *neverbální* – postoje, gesta, symboly, výrazy tváře,
- a *způsobů vyjadřování* – barva hlasu, síla hlasu, styl vyjadřování.

Průzkumy udávají, že neverbální složky tvoří až 55% komunikace, verbální 7% a způsoby vyjádření jsou zastoupeny 38%. Je potřeba, aby všechny tyto složky byly ve vzájemném souladu. Kde jinde by se mělo dítě ponejvíce setkávat se slovy, která jsou doprovázena citovým rozměrem, jako jsou úsměv, vřelost, která vzbuzují v dítěti důvěru a tolik potřebný pocit bezpečí a lásky. Rodina by měla být pro dítě kladným vzorem i v této oblasti. Překážky v rodinné komunikaci:

- velké pracovní a společenské závazky,
- povrchní vztahy s rodinou,
- zaujetí vlastními záležitostmi,
- předsudky vůči některému členu rodiny,
- snaha o rychlá rozhodnutí,
- neochota měnit své postoje.

Rodinná konverzace vyžaduje neustálou trpělivost a takt. Rodiče používají různé druhy komunikace:

- přátelská – přináší lásku, pohodu,
- agresivně-autoritativní – používají rodiče, kteří chtějí zastrašit, svým přístupem si vynutit plnění určitých norem,
- nejasná konverzace – používá se k vedení triviálního rozhovoru,
- podpůrná konverzace – jejím cílem je navádět, povzbuzovat, pomáhat vyřešit krizi,
- investigativní – obecně se používá u malých dětí, cílem je podrobně zjistit požadované informace,
- analytická – používá se u starších dětí, kde se pomocí vhodných otázek chceme dobrat podstaty sdělení.

Největším problémem komunikace ve společnosti všeobecně je **aktivní naslouchání**. Při komunikaci s dítětem bychom měli dodržovat určité zásady:

- zdržovat se okamžitých názorů na určitou záležitost,
- naslouchat – vyjadřovat zájem,
- vyhnout se přerušování,
- pozorovat mluvčího – jeho výraz a gesta,

- poskytnutí zpětné vazby, pokládat otázky,
- zachovávat vřelost, přístupnost,
- neodmítat příležitost k dialogu, nepodceňovat problémy nejmladších členů domácnosti.

Komunikace v rodině je neméně důležitá jako komunikace v kterékoliv jiné společnosti. Rodiče svým přístupem i v této oblasti vytváří základy pro své dítě do budoucnosti. Jestliže má dítě pro své sdělování podmínky, jestliže je mu nasloucháno, učí se i ono sdělovat a naslouchat. Děti, které se bez strachu z neadekvátní reakce rodiče, mu mohou svěřit, a ví, že budou vyslechnuty, to mají mnohem jednodušší a ztrácejí např. důvod ke lhaní. Rodina je prostředím, kde si lidé k sobě nutně musejí vytvářet vztahy a nutně musejí komunikovat. Všechno, co říkají a dělají, dostává komunikační význam.

5.3 Rozvod a děti

Jedním z problémů dnešní rodiny je rostoucí rozvodovost. Podle statistických údajů se u nás rozvádí každé druhé manželství. Můžeme namítnout, že rozvod není ale ve společnosti žádný nový pojem či termín. Možná jen společnost se dnes o rodinu více zajímá, rozpady rodiny jsou více registrované, a z tohoto důvodu křivky statistik prudce stoupají. Ale není tomu tak. Rozvodů je skutečně více a do jisté míry i vinou zániku některých společenských bariér (společenské postoje, materiální soběstačnost žen).

Všichni účastníci rozvodu něco ztrácejí – dospělí ztrácejí partnera, děti přicházejí o stálou přítomnost otce, někteří účastníci rozvodu musejí v souvislosti s ním změnit bydliště, ekonomické ztráty jsou pravidlem, rozvedená žena je daleko více zatížena provozem rodiny, protože je na něj sama, může se negativně změnit i vztah dětí k tomu rodiči

(obvykle matce), s nímž žijí. Toto nebezpečí hrozí zejména tehdy, když rodiče popouzejí děti proti svému rozvodovému „odpůrci“.⁴¹

Jako hlavní důvody rozvodovosti jsou udávány:

- rozdílnost povah, názorů a zájmů,
- nevěra,
- alkoholismus,
- nezájem o rodinu včetně jejího opuštění,
- neuvážený sňatek,
- sexuální neshody,
- zlé nakládání.

Rozvod je záležitostí dospělých s důsledky především pro děti. Odloučení rodičů má na děti vždy velký psychický dopad. Panuje-li mezi otcem a matkou trvalý chlad a nezájem, hádky, má tato situace pro děti až traumatické následky. Reakce dětí na rozvod jsou různé a většinou jsou odvozeny od věku dětí:

- předškoláci – většinou situaci nechápu, ale prokazují známky narušení (podrážděnost, pocit viny),
- školáci – ti si už uvědomují situaci daleko více, procházejí v důsledku rozvodu obdobími depresí, samoty, strachu, špatných školních výsledků.

Dojde-li v rodině k rozvodu, rodiče by neměli zapomínat především na děti. Důležité je:

- povídat si s nimi o vzniklé situaci a s ohledem na věk mu vysvětlit, že rodičovská rozluka nemá s ním nic společného,
- dítě musí pochopit, že se ničím neprovinilo, že na lásce k němu se nic nezměnilo,
- nezapomínat, že děti nás právě v tomto období nejvíc potřebují,
- nemluvit před dítětem o svém partnerovi špatně,

⁴¹ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 135

- spolupracovat s partnerem, aby se s ním dítě mohlo stýkat pravidelně,
- neztrácet o dítě zájem v oblasti školní docházky a školního prospěchu.

Rozhodnutí k rozvodu není obvykle záležitostí okamžiku. Předchází mu rozličně dlouhá krize manželství. V ní jsou projevy nepřátelství střídány pokusy o usmíření v nichž se děti velice těžko mohou orientovat a rozumět jim. Po rozvodu někdy dochází i k situacím, kdy oba rodiče na dítě zapomenou, zanedbávají jej natolik, až se zcela vymkne kontrole. V tomto nově vzniklém prostředí je u dětí vysoké riziko vzniku psychických poruch, delikventního chování, útěků z domova, navázání se na asociální skupiny, toxikomanie. Děti dělají neuvážené věci někdy i ze strachu, že kdyby se chovaly odpovědně, rodiče by se o ně zajímali ještě méně.

Ne každým rozvodem však dítě ztrácí. Je třeba také připomenout, že manželství, které neplní svůj účel, kde dochází k týrání a ponižování nemá cenu za každou cenu udržovat a v takovéto situaci je rozvod zcela jasně pozitivním jevem. V rodinách, kde je jeden z rodičů příliš narušenou osobností, je jeho nepřítomnost nadějí na klidnější budoucnost. Pokud rozvod probíhá rychle a kulturně s ohledem na dítě, má výhodu v tom, že s ním často končí neúnosné podmínky soužití celé rodiny.

Na dobu po rozvodu rodičů lze dítě svěřit matce nebo otci. Pokud soud přiřkne dítě jednomu z rodičů, v mnoha případech to znamená, že se s druhým rodičem přestane vídat. Soud ale také může vyslovit i tzv. *střídavou výchovu*. Jde o řešení ideální pro harmonickou rodinu. Je to řešení spravedlivé, pokud rodiče ctí zásadu „o druhém mohu buď mlčet, nebo mluvit v dobrém.“ Navíc se dospělí musí umět na mnohém, co se týká dítěte domluvit a musí být zajedno v názorech na jeho další život a výchovu.

Je dobré, že zde taková možnost existuje. Je to jistá šance dosáhnout nejlepšího ze všech špatných řešení. Šance ovšem není jistota a dobrým řešením je úplná, harmonická rodina.

Rodiče někdy volí i rozdělení sourozenců po rozvodu. Každému z nich zůstává jedno dítě, které si po vzájemné domluvě „střídají“. Nakolik jsou v tomto směru ohleduplní vůči svým dětem snad není třeba zdůrazňovat. Děti rozvodem ztrácí přítomnost nejen jednoho z rodičů, ale i přítomnost svého sourozence, který mohl být v těchto těžkých chvílích pro ně spojencem.

Děti z rozvedených rodin se k rozvodům jak jsem již výše uvedla nestaví všechny stejně. Pokud rodiče dokáží dítěti rozumně vysvětlit své rozhodnutí k ukončení manželství nemusí dítě tímto rozvodem tolik trpět. Důležité jsou vztahy, které panují v rodině během rozvodu a po něm. Děti nesmí vidět v jednom z rodičů viníka a druhého obhajovat, ale k tomuto poznání ho musí přivést právě chování rodičů. Také si nemůže myslet, že za rozpad jejich manželství může nějakým způsobem ono. Všechno se odvíjí od rodičů, od jejich schopnosti se domluvit, od jejich vyzrálosti a rozumnosti, která se právě v těchto chvílích projeví nejvíce.

Některé děti dokáží z rozchodu svých rodičů těžit. Pokud se rodiče uchýlí k vynahrazování svého selhání dětem různými dárečky, brzy si děti na takové pozornosti zvyknou a vyžadují je. Takové chování dětí je však podmíněno výchovou, kterou bylo na dítě působeno již před rozvodem, jen teď dostalo trochu jinou podobu.

Nekompletní rodina, v níž chybí jeden z rodičů, může vzniknout nejen z důvodu rozvodu, ale např. úmrtím jednoho z rodičů anebo rozhodnutím ženy stát se svobodnou matkou. V těchto neúplných rodinách je třeba zajistit nějakým způsobem ten článek, který tam chybí:

- v rodině, kde chybí matka – nutnost nahradit ji „mateřskou osobou“, např. babičkou, příbuznou nebo se této role zhostí sám otec,
- v rodině, kde chybí otec – nahradit pro dítě vzor síly, mužnosti, ochrany, který pro dítě otec ztělesňuje.

Rodič, který v takovéto neúplné rodině zůstává, se má vedle ekonomických a jiných povinností péče o dítě zaměřit na psychické potřeby dítěte.

Role obou rodičů mají svůj význam pro dítě už od jeho narození. Dříve se soudilo, že otec má na vývoj dítěte vliv jenom nepřímý, a to především tím, že hospodářsky zabezpečoval rodinu. Dnes zdůrazňujeme ještě jeho další povinnosti. Otec by měl stejně jako matka hned od počátku věnovat dítěti plnou pozornost, mluvit na něho, hrát si s ním. V dnešní době, kdy hmotně zajišťuje rodinu nejenom muž, se v některých rodinách dokonce jejich role po dobu mateřských dovolených vyměňují. Muž zůstává doma s dítětem, stará se o chod domácnosti a žena se věnuje své profesi. Rozhodujícím faktorem je v těchto případech výrazný rozdíl v příjmech obou partnerů.

5.4 Dílčí závěr

Závěrem této kapitoly lze zkonstatovat, že kompletní a funkční rodina má splňovat některé aspekty, které jsou od ní očekávány. Rodina by měla být v plnění svých rolí stabilní a její jednotliví členové by měli být pro rodinný život praveni. Rodina by měla především zajišťovat práva dítěte a poukázala jsem na nezbytnost komunikace mezi jednotlivými členy rodiny.

V předcházející subkapitole jsem však byla nucena poukázat na nepříznivý demografický vývoj, a to ve smyslu zvyšování rozvodovosti, a tedy nárůstu počtu nefunkčních a nekompletních rodin.

6 Názory na postavení a funkce rodiny ve společnosti

Ve smyslu zaměření a cíle magisterské práce a dle podmínek uvedených v úvodu jsem provedla průzkum v názorech studentů na Odborném učilišti v Brně Slatině. Zde se připravují studenti k velké škále dělnických oborů. Od zedníků a svářečů, až po elektrikáře a mechaniky NC strojů. Některé skupiny studentů (studentek) pak jsou z oblasti obchodu a služeb. Jak již bylo uvedeno v úvodu práce, na škole působí moje dlouholetá známá a dřívější kolegyně, která mi přislíbila pomoci při distribuci dotazníku, kterým jsem zjišťovala názory studentů učiliště na postavení rodiny ve společnosti.

Průzkumný vzorek jsem volila jako tři třídy posledního ročníku na učilišti. Jak jsem již uvedla výše, moje kamarádka, která mi přislíbila pomoc dotazník nejen distribuovala, ale i vyčlenila čas vyučování na korektní a řádné vyplnění dotazníku. Proto jsem měla návratnost 100% rozdaných dotazníků a zajištěnu co možná nejvyšší validitu i reliabilitu shromážděných dat. Respondentů bylo celkem 86, z čehož bylo 47 chlapců a 39 dívek. Věk respondentů se pohyboval od 17 do 19 let.

Cílem této průzkumné sondy bylo zmapovat a vytvořit vizi toho, jak rodinu jako instituci vnímají studenti odborného učiliště; tedy osoby na prahu dospělosti. Vnímání rodiny jako instituce a její pozice ve společnosti v jejich očích pak jistě předznamená vnímání rodiny ve společnosti v následujících letech.

Jako výzkumné otázky, které by naplňovaly cíl a zaměření této práce jsem si zvolila:

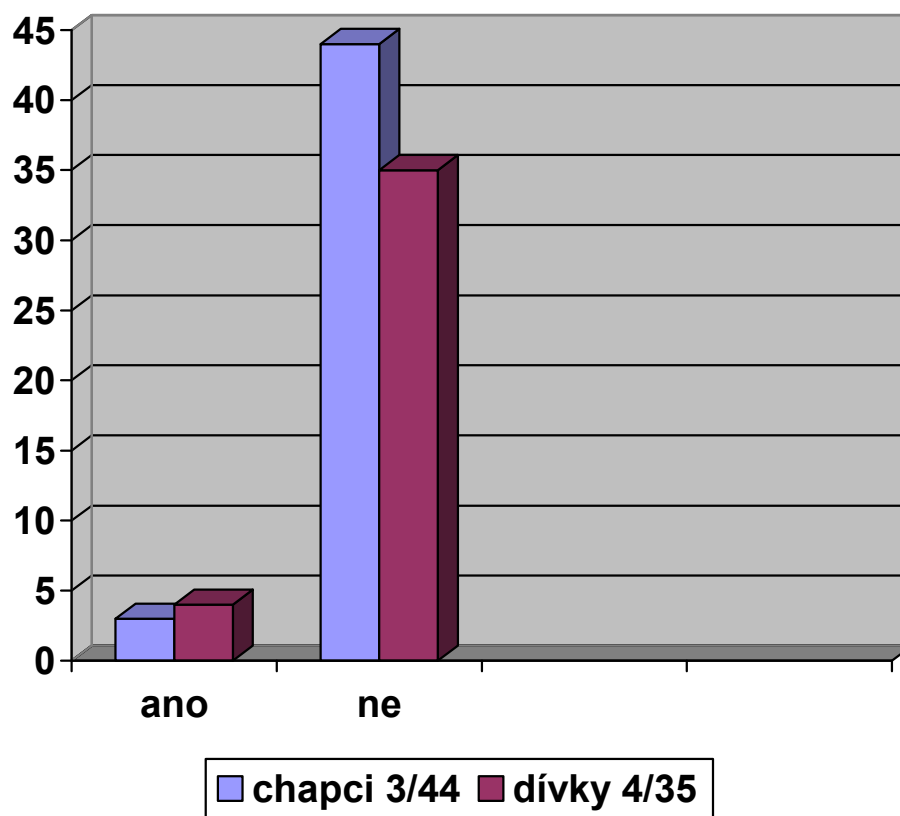
1. Vnímají respondenti rodinu jako důležitou instituci ve společnosti?
2. Považují respondenti jednotlivé členy rodiny jako nezastupitelné ve svých sociálních rolích?

3. Vnímají respondenti nekompletní rodinu jako rizikový faktor ve výchově dětí?

Uvedené otázky dotazníku, které uvádím níže, a které měly za cíl zodpovědět výzkumné otázky a naplnit tak zaměření a cíl mé práce jsou níže znázorněny a komentovány. Otázky dotazníku byly:

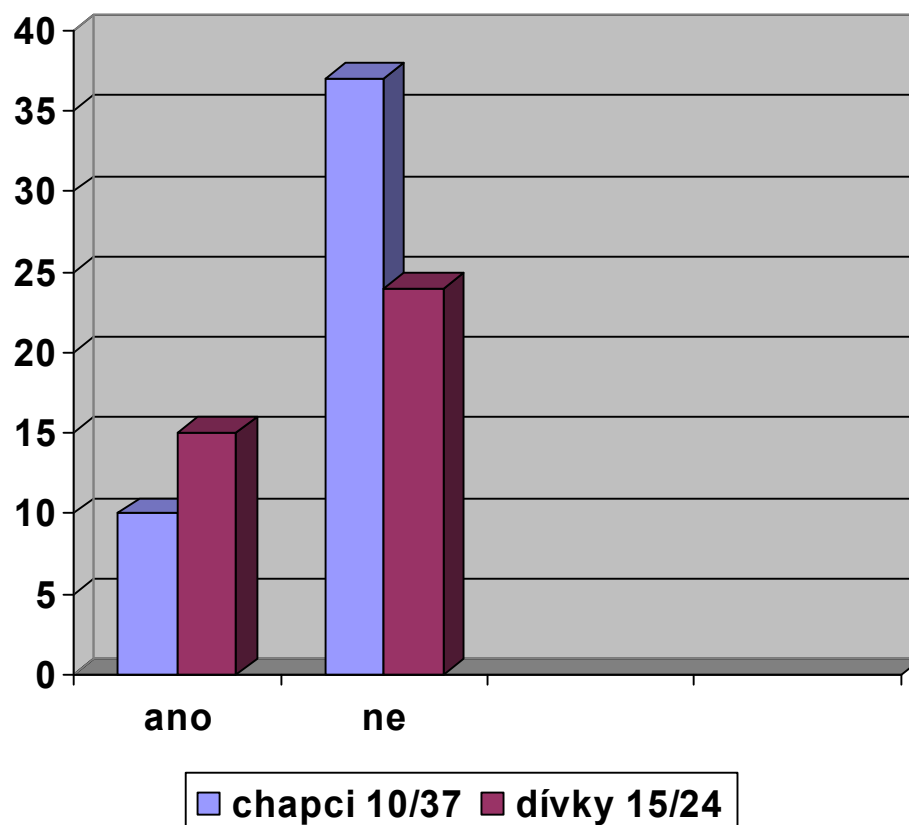
1. Je podle Tvého názoru „rodina základ státu“ i v současné době?
2. Myslíš si, že nekompletní rodina znamená riziko při řádné výchově dětí?
3. Myslíš si, že jsou role otce a matky v kompletní rodině nezastupitelné?
4. Je podle Tebe důležité, aby rodiče věnovali mnoho času potřebám dětí?
5. Myslíš si, že je konflikt nejdůležitějším zdrojem násilí a rozvratu v rodině?
6. Jsi názoru, že jsou dobré materiální podmínky nejdůležitějším aspektem chodu rodiny?
7. Myslíš si, že je vysoká rozvodovost negativním společenským jevem?
8. Myslíš si, že má rozvod negativní dopad na výchovu dětí?
9. Myslíš si, že je komunikace mezi členy rodiny velmi důležitá?
10. Myslíš si, že pozitivní klima v rodině může ovlivnit výchovné působení na děti?

1. Je podle Tvého názoru „rodina základ státu“ i v současné době?

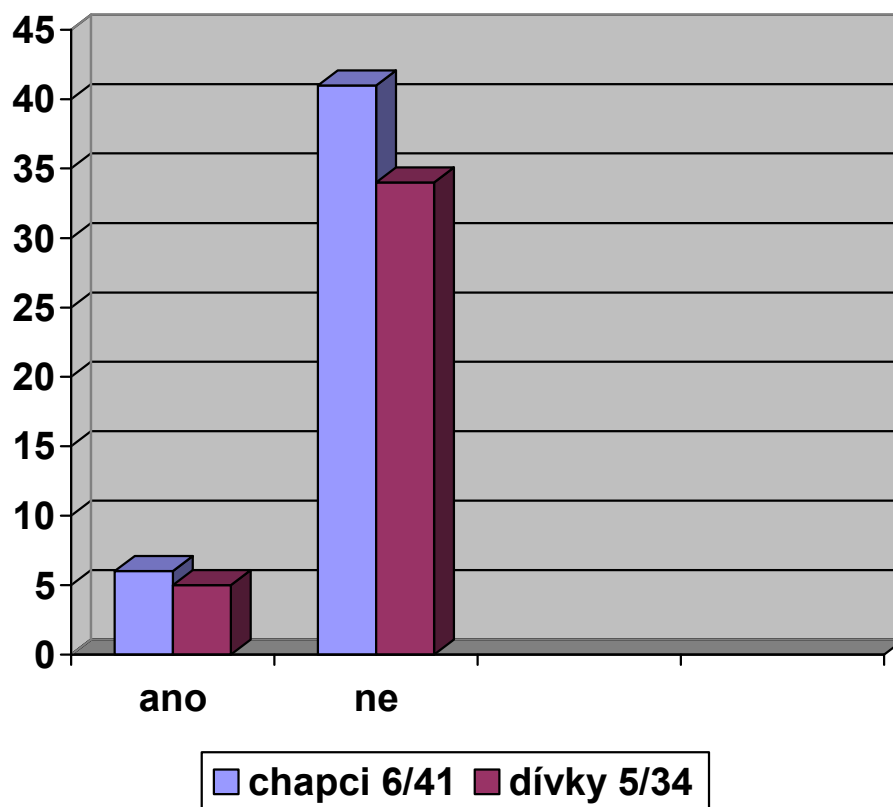
Z odpovědí na první otázku průzkumu je patrné, že respondenti nepovažují za platné tvrzení, že „rodina je základ státu“ i v současné době. Z výsledku je také patrné, že respondenti nepřikládají rodině významnou pozici ve společnosti a nepřímo potvrzují, že rodina nepožívá ve společnosti vážnost tak, jako v minulosti. Tento názor je obdobný jak u chlapců, tak u dívek.

2. Myslíš si, že nekompletní rodina znamená riziko při řádné výchově dětí?

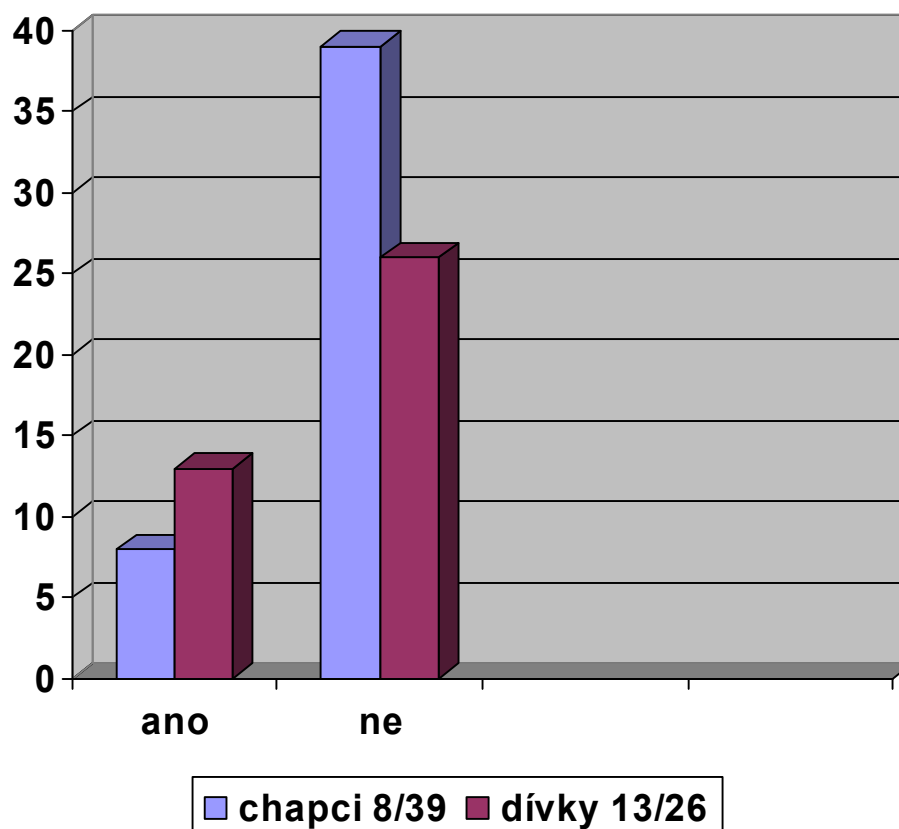
Z odpovědí na druhou otázku průzkumu je patrné, že respondenti nepovažují za zcela platné tvrzení, že „nekompletní rodina znamená riziko při řádné výchově dětí“. Tento stav je však méně výrazný u dívek. Tento stav zřejmě pramení ze skutečnosti, že to jsou právě ony, které se (v případě nekompletní rodiny) starají o dítě samy a buď z vlastní zkušenosti (z rodiny kde vyrůstaly), nebo zprostředkovaně od matky či kamarádek jsou seznámeny s problematikou výchovy dětí v nekompletní rodině.

3. Myslíš si, že jsou role otce a matky v kompletní rodině nezastupitelné?

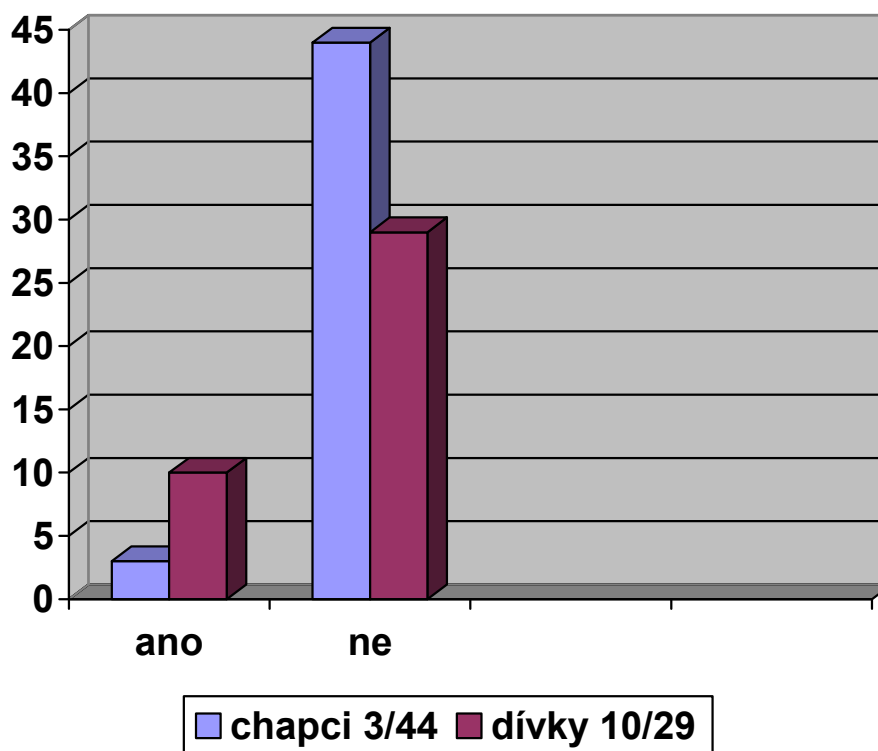
Z odpovědí na třetí otázku průzkumu je patrné, že respondenti se nedomnívají, že jsou sociální role jednotlivých rodičů v rodině nějak výrazné a nezastupitelné. To zřejmě pramení ze skutečnosti, že respondenti ve svém okolí vidí, že nekompletní, nebo nefunkční rodiny v jejich okolí fungují (protože prostě nějak fungovat musí) a jednotlivé role otce a matky nevnímají nijak výrazně a nezastupitelně. Tento názor je obdobný jak u chlapců, tak u dívek.

4. Je podle Tebe důležité, aby rodiče věnovali mnoho času potřebám dětí?

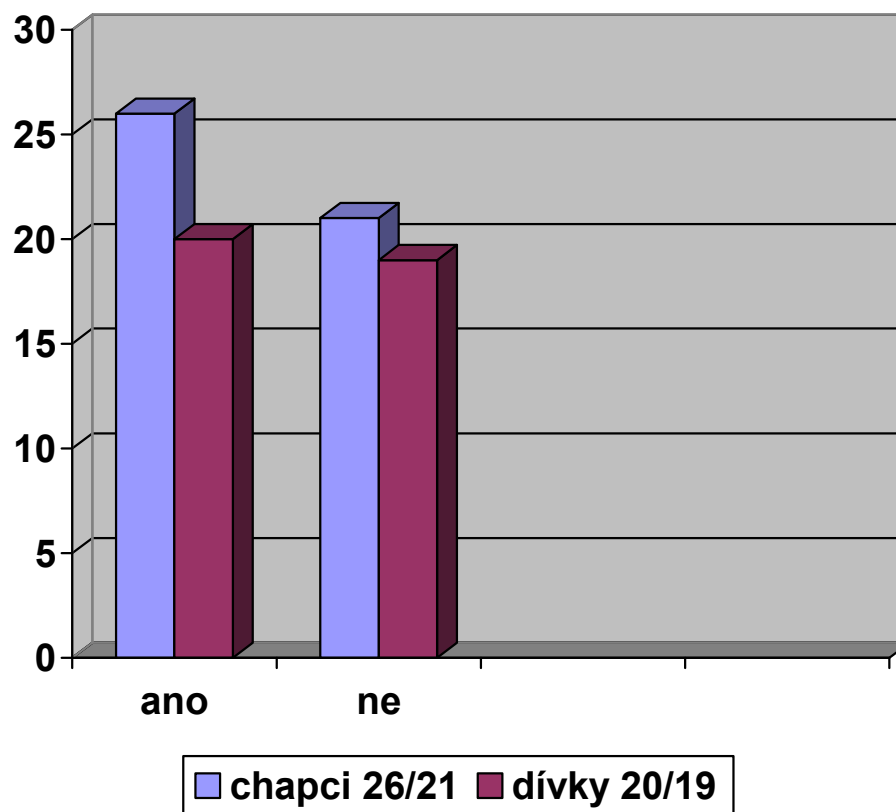
Z odpovědí na čtvrtou otázku průzkumu je patrné, že respondenti nejsou nijak výrazně přesvědčeni o tom, že je potřeba, aby rodiče věnovaly mnoho času potřebám dětí. Tento neblahý stav je poněkud méně patrný u dívek, a to zřejmě z obdobného důvodu, jako v otázce č. 2., tedy zřejmě proto, že jsou to právě ony, které se (v případě nekompletní rodiny) starají o dítě matky, nebo z vlastní zkušenosti (z rodiny kde vyrůstaly), anebo zprostředkovaně od matky či kamarádek jsou seznámeny s problematikou výchovy dětí v nekompletní rodině.

5. Myslíš si, že je konflikt nejdůležitějším zdrojem násilí a rozvratu v rodině?

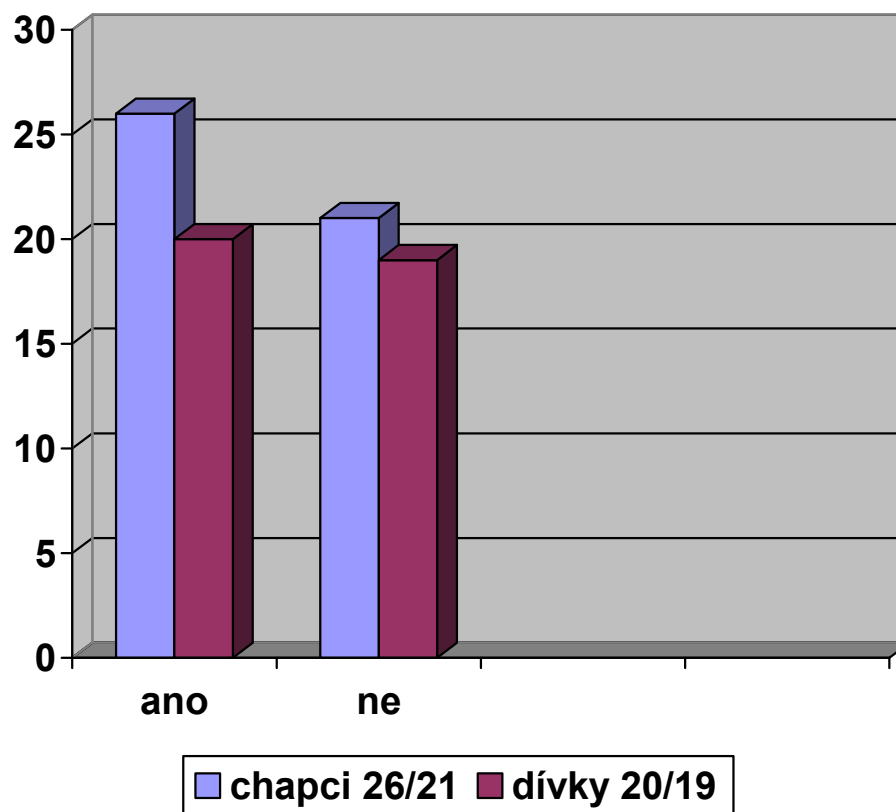
Z odpovědí na pátou otázku průzkumu je patrné, že vztah respondentů ke konfliktu jako fenoménu současnosti mají chlapci a dívky mají rozdílný. Chlapci nevnímají konflikt a vady ve vzájemné komunikaci mezi manželi jako problém, který je způsobitelný rozvrat manželství; naproti tomu dívky vnímají konflikt jako problém v rodině daleko citlivěji. To pramení zřejmě z obecně akceptované vyšší míry empatie u dívek než u chlapců a stavu, kdy vztah ke kompletní funkční rodině mají dívky (matky) nepoměrně vyšší, než chlapci (otcové).

6. Jsi názoru, že jsou dobré materiální podmínky nejdůležitějším aspektem chodu rodiny?

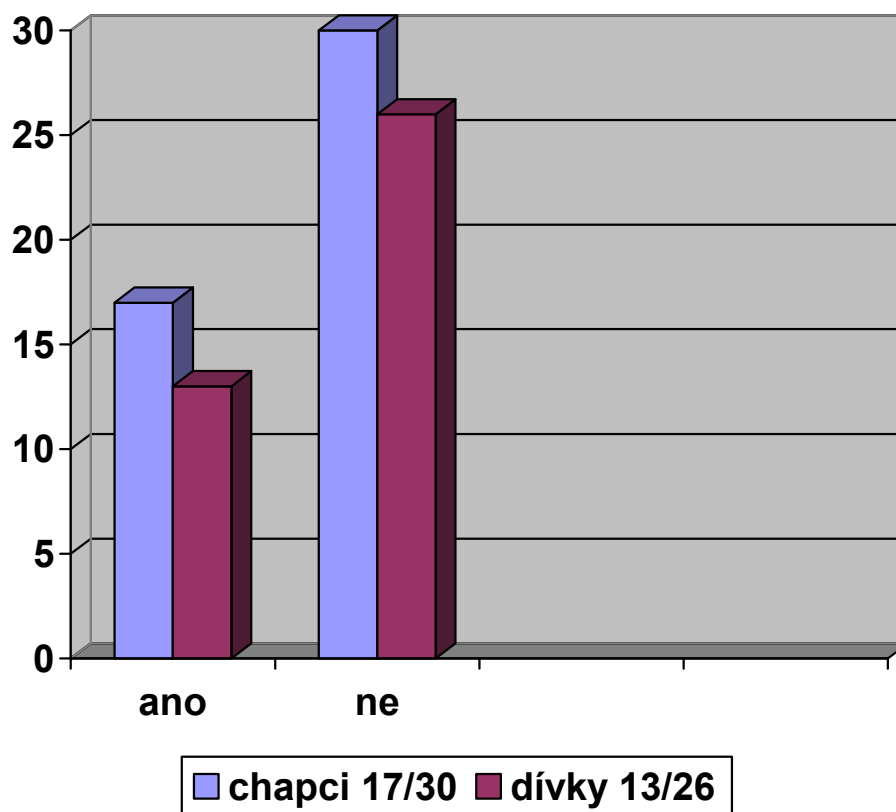
Z odpovědí na šestou otázku průzkumu je patrné, že vztah respondentů k materiálním podmínkám je poměrně silný. Z výsledku je patrné, že chlapci i dívky se staví poměrně pozitivně k nezbytnosti zajištění materiálních podmínek. Je však otázkou, zda se nejedná o produkt konzumní společnosti, která zajištěním materiálních podmínek (tedy konzumu) nahrazuje ostatní nezbytné činnosti v rodině a při výchově dětí – tedy zda za množství materiálních statků nemíní „vyměnit“ kvalitní komunikaci mezi členy rodiny apod.

7. Myslíš si, že je vysoká rozvodovost negativním společenským jevem?

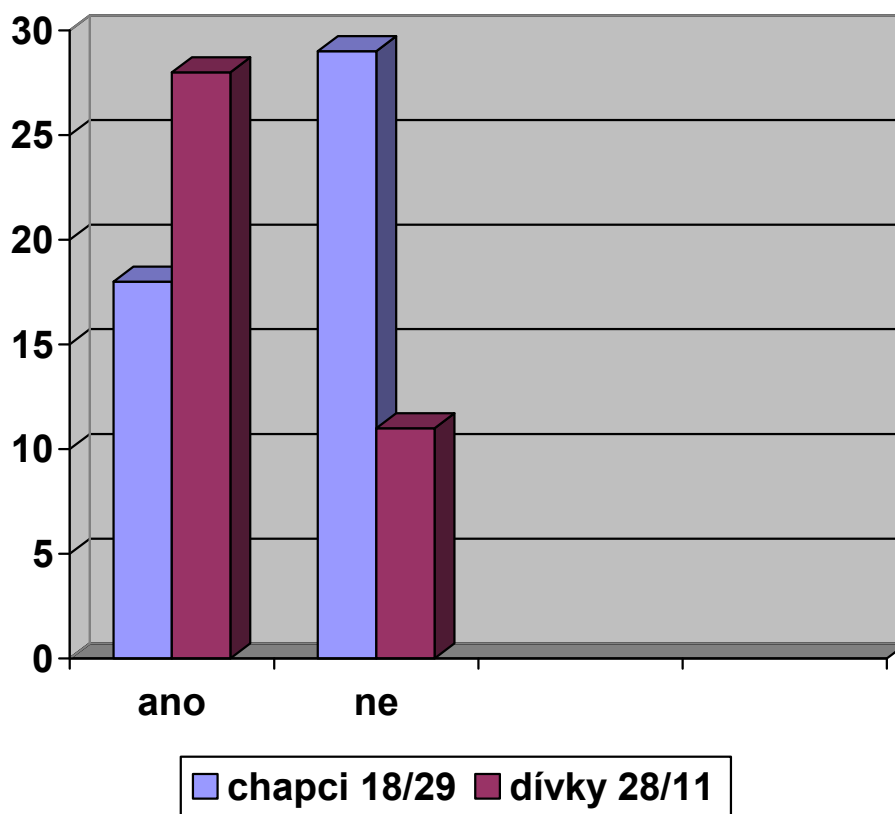
Z odpovědí na sedmou otázku průzkumu je patrné, že vztah respondentů k rozvodovosti jako sociálně negativnímu jevu je poměrně vlažný. Větší část je sice názoru, že tomu tak opravdu je; tedy že vysoká rozvodovost je sociálně negativním jevem, nicméně poměrně vysoké procento respondentů jsou názoru, že rozvodovost vážný společenský problém není. Tento jejich názor pramení zřejmě z toho že mnozí z nich vidí mnoho rozvedených manželství, které fungují (protože prostě fungovat musí).

8. Myslíš si, že má rozvod negativní dopad na výchovu dětí?

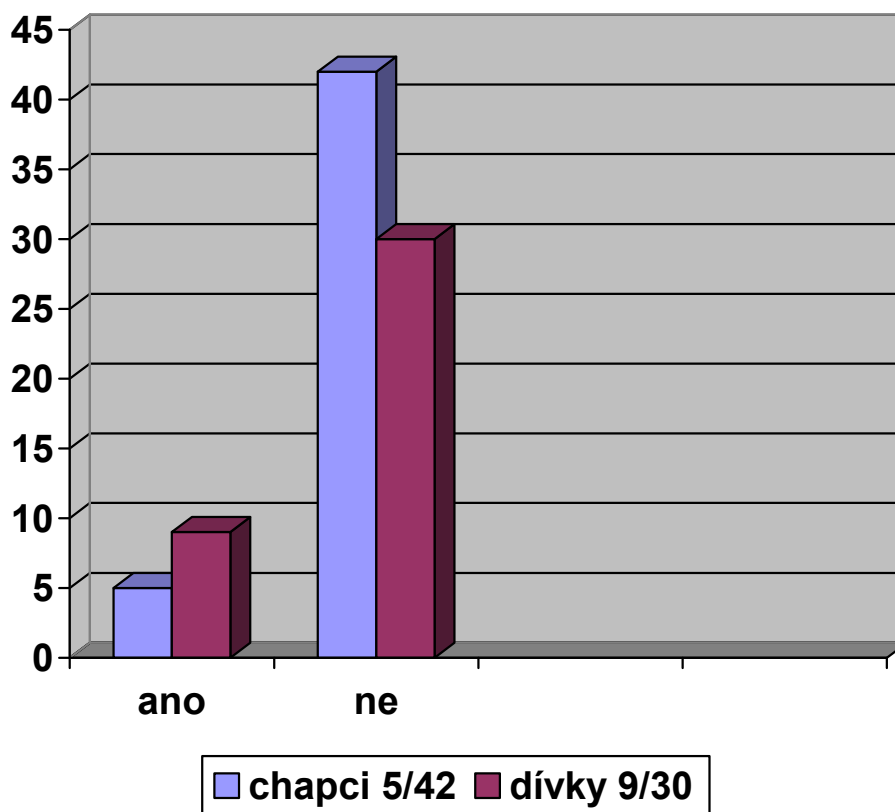
Z odpovědí na osmou otázku průzkumu je patrné, že vztah respondentů k rozvodu, jako k události mající negativní dopad na výchovu dětí nemají ani zdaleka jednoznačný. Větší část respondentů je názoru, že rozvod negativní dopad na výchovu dětí nemá, přičemž poměrově je tento neblahý trend méně výrazný u dívek. To zřejmě pramení ze skutečnosti, že si dívky uvědomují míru odpovědnosti za výchovu více než chlapci a tedy dokážou více vyhodnotit pozitivní vliv kompletní rodiny a pozitivního působení kompletní a funkční rodiny na výchovu dětí.

9. Myslíš si, že je komunikace mezi členy rodiny velmi důležitá?

Z odpovědí na devátou otázku průzkumu je patrné, že vztah respondentů k nutnosti komunikace mezi členy rodiny není ani zdaleka jednoznačný. Jako pozitivní na jedné straně vidím příznivý výsledek u dívek (které doceňují význam komunikace mezi členy rodiny), na druhé straně je nutno poukázat na negativní stanovisko u chlapců. To vše je však nutno vnímat z toho pohledu, že konstruktivní komunikace je možná při aktivním přístupu obou stran, tedy zejména obou rodičů. Z tohoto pohledu je výsledek poměrně nepříznivý.

10. Myslíš si, že pozitivní klima v rodině může ovlivnit výchovné působení na děti?

Z odpovědí na desátou otázku průzkumu je patrné, že názor respondentů na nutnost pozitivního klimatu v rodině je v takové pozici, že jak dívky, tak zejména chlapci nevnímají jako potřebné udržovat pozitivní klima v rodině, a to v souvislosti s výchovou dětí. Tento výsledek je pro mě poměrně zarážející a jako vysvětlení se nabízí (v lepším případě) buď nepochopení otázky, nebo únava z prováděného dotazníku. Jako horší varianta vysvětlení se pak ale nabízí skutečnost, že respondenti pod vlivem konzumní společnosti jsou toho názoru, že pozitivní klima v rodině lze nahradit hmotným zabezpečením chodu rodiny.

Závěr

Úvodem své práce „Současné názory na postavení a funkci rodiny ve společnosti“ jsem prohlásila, že rodina má důležitý a primární význam pro formování osobnosti člověka. Konstatovala jsem, že rodina začleňuje dítě do určitého způsobu života a pokud hodnotíme jednotlivce, měli bychom přihlížet i k tomu, odkud přichází. Rodinné prostředí je závislé na rodičích, je dáno jejich osobnostními kvalitami, výchovateckými přístupy, vzájemnými vztahy a jejich společenskými a mravními postoji. Dítě, jako přirozený „produkt“ rodiny si má z rodinné výchovy především odnášet do života správný vztah a úctu k základním principům a hodnotám.

U většiny lidí má největší vliv na jejich vývoj rodina. Její působení zasahuje totiž dětství a dospívání, dvě nejtvárnější období života. Problematikou dětí a jejich výchovou se v dnešní době zabývá nespočet odborníků, ale týká se většiny z nás, kteří jsme se již rodiči stali, anebo nás tento úděl teprve čeká.

V 18. století napsal filozof J. Locke, že po narození je dítě jako nepopsaný list papíru, a teprve výchova na něm napíše literární dílo nebo pamflet. Dodala bych, že mimo výchovy je to i prostředí, ve kterém je uplatňována, protože obojí patří k sobě.

Doba ranného dětství, to jsou kořeny tělesného, duševního i mravního života člověka. Celý pozdější život z nich čerpá. Rodina poskytuje dítěti modely napodobování a identifikace. Začleňuje dítě do určitého způsobu života, který se právě rodinným prostředím, hodnotovou orientací, názory apod. liší.

Rodina není vždy jen dobře fungující jednotkou s láskyplnými vztahy. Někdy rodiče vytváří negativní prostředí, které je pak dobrým zázemím pro vznik patologických jevů, které se buďto dětí dotýkají, nebo jsou

děťmi samotnými páčány. Tady v těchto rodinách je špatná kvalita především rodinného prostředí z hlediska vztahů, které tu panují – vztahy mezi rodiči, vztahy rodičů a dětí.

Dnešní rodina prochází krizí, ve které se odráží krize, která panuje v celé společnosti. Rodiny se velmi často potýkají s nezaměstnaností jednoho z rodičů. Ne vždy tento rodič svou situaci zvládne tak, aby tato skutečnost citlivým způsobem nezasáhla i děti. Mnozí rodiče najdou práci daleko od svých domovů a výchovu svých dětí přenechají víceméně na jednom z nich anebo jsou děti odkázány na své prarodiče.

V úvodu své práce jsem si jako cíl vytkla zmapovat a popsat jednotlivé typy rodinných prostředí a to, do jaké míry mají vliv na výchovu dětí a postavení funkcí rodiny ve společnosti. Ve své práci jsem popsal s použitím odborné literatury institut rodiny a poukázala na pohledy různých autorů na funkce a postavení rodiny ve společnosti. Závěrem každé kapitoly jsem provedla dílčí vyhodnocení shromážděných dat. Sledovala jsem různé metody a přístupy rodičů při výchově a vztahy mezi jejími jednotlivými členy. Na základě výše uvedených hodnocení lze konstatovat, že z hlediska dalšího vývoje a začleňování dětí do života má právě rodinné prostředí a výchovné působení rodičů primární postavení před dalšími skupinami a institucemi, se kterými se dítě dostává do kontaktu a které na něj začnou působit později. Nutno také zdůraznit, že rodina je významným prostředím, které by mělo sloužit jako citové zázemí, jako zdroj jistoty a bezpečí.

Cílem průzkumné sondy, kterou jsem po vyloučení výzkumu při předvýzkumu provedla, bylo zmapovat a vytvořit vizi toho, jak rodinu jako instituci vnímají studenti odborného učiliště; tedy osoby na prahu dospělosti. Vnímání rodiny jako instituce a její pozice ve společnosti v jejich očích pak jistě předznamená vnímání rodiny ve společnosti v následujících letech.

Jako výzkumné otázky, které by naplňovaly cíl a zaměření této práce jsem si zvolila:

1. Vnímají respondenti rodinu jako důležitou instituci ve společnosti?
2. Považují respondenti jednotlivé členy rodiny jako nezastupitelné ve svých sociálních rolích?
3. Vnímají respondenti nekompletní rodinu jako rizikový faktor ve výchově dětí?

Tyto výzkumné otázky lze na základě vyhodnocení jednotlivých otázek v předcházející kapitole zodpovědět tak, že respondenti nevnímají rodinu jako důležitou instituci a její pozici ve společnosti nepovažují za důležitou. Dále lze zkonstatovat, že ani role jednotlivých členů rodiny (rodičů) nepovažují za nezastupitelné, přičemž tato pozice je u chlapců výraznější než u dívek. V případě poslední výzkumné otázky lze zkonstatovat, že ani nekompletní rodinu nevnímají respondenti jako rizikový faktor při výchově dětí, nicméně tento postoj již není zdaleka tak výrazný, jako postoje předchozí, a to zejména u dívek. Uvedené postoje pramení s největší pravděpodobností z osobních zkušeností respondentů s nekompletními rodinami ve svém okolí.

Mnohé z problémů týkajících se dnešní rodiny jsou odrazem dnešní společnosti a pohledu, kterým společnost na rodinu nahlíží. Za problémy v rodině ale nemůžeme vidět jen společnost a její uvolněnou morálku, ale musíme hledat viníky mezi konkrétními rodiči, v jejich názorech, postojích a případné nepřipravenosti a lehkomyšlnosti, s jakou mnohdy k zakládání svých vlastních rodin přistupují.

Ve své práci jsem se zaměřila zejména na popis rodiny jako společenskou jednotku plnící své základní funkce, její vývoj, výchovnou funkci, možnosti formování osobnosti člověka rodinným prostředím, strukturu rodinného prostředí, materiální a vztahové stránce, postavení jednotlivých členů rodiny apod.

Důležitost přikládám pak, co se týká materiální a vztahové stránky rodinného prostředí, stránce vztahové, neboť pokud ta není kvalitní a nezabezpečuje dítěti pocit bezpečí, důvěry a radosti, má na vývoj dítěte daleko horší dopad, než skromné materiální vybavení.

Jak již bylo uvedeno výše, provedený průzkum uvedený v kapitole šesté pak byl jistou sondou v řadách učňovské mládeže, do jejich názorů a postojů k pozici rodiny a jejich funkcí ve společnosti. Vzorek sice nebyl nikterak rozsáhlý a v úvodu své práce jsem popsala, proč tomu tak bylo, ale i přes poměrně skromný rozsah průzkumu lze zkonstatovat, že spotřební, resp. konzumní společnost zanechává své nesmazatelné stopy v názorových postojích mládeže. Výsledek průzkumu – tedy sondy do názorů a postojů učňovské mládeže je poměrně nepříznivý a poznamenaný konzumním modelem života, kdy se preferuje materiální hodnoty před nemateriálními, včetně hodnot duchovních. Současně se však i oslabuje pozice vážnosti rodiny ve společnosti, spolu s feminizací a rovným postavením žen ve společnosti se tradiční modely sociálních rolí v rodině se stírají a rodina ve své tradiční podobě přestává být nezbytným předpokladem pro rodičovství a založení rodiny. Lze tedy zkonstatovat, že cíl práce byl splněn s tím poukazem, že společenský vývoj znamená namnoze odklon od tradiční role rodiny ke konzumnímu vnímání role rodiny ve společnosti, tedy dochází k ovlivňování tradiční struktury a funkce rodiny ve společnosti, kdy rodina ztrácí ve společnosti svoje výrazné a dominantní postavení.

Zcela závěrem pak lze poznamenat, že ne všechna rodinná prostředí jsou harmonická, ne všechny rodiny jsou plně funkční a ne všichni rodiče uplatňují demokratickou výchovu. Bohužel mnoho rodinných prostředí nedává žádné pozitivní podněty pro vývoj svých dětí. Ponejvíce zde chybí citová pouta, dětem není věnován dostatek času a rodiče o ně neprojeví dostatečný zájem. Tyto nefunkční rodiny vytváří podmínky spíše pro vznik sociálně patologických jevů.

Resumé

Svou prací s názvem „Současné názory na postavení a funkci rodiny ve společnosti“ jsem se snažila popsat vše, co s rodinou souvisí – funkce rodiny, výchovné styly, strukturu rodiny, vztahy mezi jejími členy. Doba ranného dětství je pramenem tělesného, duševního i mravního života člověka. Rodina poskytuje dítěti modely napodobování a identifikace. Začleňuje dítě do určitého způsobu života, který se právě rodinným prostředím, hodnotovou orientací, názory apod. liší.

Cílem předložené práce bylo zmapování a popis jednotlivých typů rodinných prostředí a to, do jaké míry má rodina vliv na utváření dítěte. Práce sleduje různé metody a přístupy rodičů při výchově, vztahy mezi jejími jednotlivými členy a poukazuje na postavení rodiny v současné společnosti a na problémy, se kterými se potýká. Je také poukázáno na to, že za problémy v rodině ale nemůžeme vidět jen společnost a její uvolněnou morálku, ale musíme hledat viníky mezi konkrétními rodiči, v jejich názorech, postojích a případné nepřipravenosti a lehkomyšlnosti, s jakou mnohdy k zakládání rodin přistupují.

Specifickým cílem předložené práce bylo také analyzovat odbornou literaturu a provedené výzkumy v těchto pramenech prezentované. Ve své práci jsem se zaměřila zejména na popis rodiny jako společenskou jednotku plnící své základní funkce, její vývoj, výchovnou funkci, možnosti formování osobnosti člověka rodinným prostředím, struktuře rodinného prostředí, materiální a vztahové stránce, postavení jednotlivých členů rodiny apod.

Závěrem je možno konstatovat, že prostředí ovlivňuje výchovu a naopak výchova se podílí na charakteru tohoto prostředí. Jaké je rodinné prostředí a výchova je však dáno především osobností obou rodičů.

Anotace

Ve své práci se zabývám současnými názory na postavení a funkci rodiny ve společnosti. Výchova v tradiční rodině se uskutečňuje v určitém prostředí, které je vždy něčím jedinečné. Toto rodinné prostředí je nejvíce důležité vzhledem k tomu, že je prvním prostředím se kterým se dítě setkává, ve kterém vyrůstá a z kterého se potom začleňuje do společnosti. Prostředí je vše hmotné a společenské co dítě obklopuje, kde vyrůstá. Můžeme tento prostor měnit a zlepšovat. Některé prostředí dává dítěti více příležitostí se rozvíjet a uplatnit, podněcuje k činnosti, rozvíjí jeho vlohy. Jiné naopak může jeho zdravý rozvoj brzdit a působit úplně opačně. Na prostředí se dá nahlížet ze dvou stran. Ta první je tzv. materiální, kterou charakterizujeme vymezeným prostorem, jeho stavem, věcným vybavením, technikou, přírodními faktory. Druhá stránka je pak tvořena lidmi, kteří se v tomto prostoru nacházejí. Díváme se na ně z hlediska věku, pohlaví, vzdělání, sledujeme vztahy mezi nimi. Tato druhá stránka je pro úspěšný vývoj dítěte důležitější. V jejich budoucím samostatném životě sehrává velkou úlohu právě jejich tzv. sociální dědictví, které si nesou ze svých rodin původních.

Klíčová slova

Funkce rodiny, Komunikace v rodině, Rodina, Rodinná výchova, Rodinné vztahy, Sociálně patologické jevy, Společnost, Tradiční rodina, Výchova.

Annotation

In my paper, I am dealing with current attitudes towards position and function of family in the society. Upbringing in a traditional family takes place in a certain environment which is always unique in some way. This family environment is the most important considering the fact that it is the first environment a child experiences, where the child grows up, and from which he/she incorporates him/herself into the society. Environment is everything material and social the child is surrounded by, where the child grows up. This space can be changed and improved. Some environment provides the child with more opportunities to develop and assert, it encourages to be active, it advances the child's abilities. Another can, on the other hand, hinder his/her healthy development and act completely to the contrary. It is possible to perceive environment from two different points of view. The first is so called material point of view which is characterized by restricted space, its state, material equipment, technology, natural factors. The other point of view constitutes of people who are situated in this space. We look on them with regard to their age, sex, gained education, we watch their interrelationships. This second point of view is more important for a successful development of the child. In children's future independent lives, their so called social heritage which they entail from their primary families precisely acts its big part.

Key words

Family function, communication in a family, family, family upbringing, family relationships, socially-pathological phenomena, traditional family, upbringing

Použitá literatura

1. BECK, U. *Riziková společnost/Na cestě k jiné moderně/*. Praha: Slon, 2004.
2. BOWLBY, J. *Maternal Care and Mental Health*. London, 1986.
3. BUREŠOVÁ, J. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Praha: Portál, 2001.
4. DALLOZ, D. *Žárlivost a rivalita*. Praha; Portál, 2002. ISBN 80-7178-596-2.
5. FROMM, E. *Mít, nebo být?* Praha: Slon, 2001.
6. GJURIČOVÁ, Š., KOCOURKOVÁ, J. *Podoby násilí v rodině*. Praha: Portál, 2000.
7. HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*. Praha; Portál, 2004. ISBN 80-7178-927-5.
8. JANATA, J. *Dvojí svět*. Praha: Slon, 1997.
9. KODÝTKOVÁ, D. *Buď a nebo v rodinné výchově*. Praha: SPN, 1997.
10. KOHOUTEK, R. *Poznávání a utváření osobnosti*. Brno: PdF UP, 2001.
11. KOCH, J. *Výchova kojence v rodině*. Praha; Avicenum, 1986.
12. KOUBOVÁ, E., VITOUŠOVÁ, P. In *Informační leták -Bílý kruh bezpečí*. 1995.
13. KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. *Člověk – prostředí – výchova*. Brno; Paido, 2001. ISBN 80-7315-004-2.
14. LENDEROVÁ, M. *Eva nejen v ráji/Žena ve středověku do 19. století/*. Praha: Slon, 2002.
15. LENDNEROVÁ, M. *K hříchu a modlitbě/Žena v minulém století*. Praha: Portál, 1999.
16. MÁDROVÁ, E. *Zkuste být dítětem*. Praha; Portál, 1998. ISBN 80-7178-229-7.
17. MAŘÍKOVÁ, H. *Proměny současné české rodiny/Rodina-gender-stratifikace/*. Praha: Portál, 2000.
18. MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Portál, 2002.

19. MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993, ISBN 80-86429-19-9.
20. MAZÁNKOVÁ, L., NEVORÁNEK, J., ŘEHOŘ, A. *Sociologie rodiny II*. Brno: IMS, 2004.
21. MELGOSA, J., POSSE, R. *Umění výchovy dítěte*. Praha; SPN, 1986.
22. NEVORÁNEK, J., ŘEHOŘ, A. *Kapitoly ze sociologie rodiny*. Brno: IMS, 2004.
23. PLZÁK, M. *Žena a muž/teorie a praxe manželského dorozumívání*. Praha: Portál, 2001.
24. PRCHAL, J. *Vychováváme děti*. Praha: Práce, 1976.
25. SCOTT-PECK, M. *Nevyšlapanou cestou*. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-036-1.
26. SEKOT, A. *Sociologie v kostce*. Brno; Paido, 2002. ISBN 80-7315-021-2.
27. SIEGEL, L. J., SENNA, J. J. *Juvenile Delinquency: theory, practice and law*. St. Paul: West publishing company, 1988.
28. SMRČKA, F. *ABC rodinné výchovy I*. Praha; SPN, 1986.
29. STŘELEČEK, S. *Kapitoly z teorie a metodiky výchovy*. Brno; Paido, 2004. ISBN 80-85931-61-3.
30. VYKOPALOVÁ, H. *Sociálně patologické jevy v současné společnosti*. Zlín: UTB, 2001.